

تحلیل گفتمان اندیشه‌ها، آراء، نظرات و رهنمودهای حضرت امام خمینی (ره) در زمینه مقابله با تحریم‌های اقتصادی

محمد فرج اله زاده^۱

تاریخ دریافت: ۹۷/۹/۱۳

تاریخ پذیرش: ۹۷/۱۱/۱۰

چکیده

تحریم‌ها همواره به عنوان بخشی از فرایندهای تهدیدزا علیه زیرساخت‌های قدرت راهبردی جمهوری اسلامی ایران با هدف اجرای راهبرد تغییر نظام محسوب می‌شوند که ضرورت‌های امنیتی و ژئوپلیتیک کشورمان ایجاب می‌کند، سازوکارهای لازم برای مقابله با چنین اقدام‌هایی را شناسایی کند. به همین منظور می‌توان با بهره‌گیری از عناصر و ارکان جهت‌ساز آرمانی که در گفتمان حضرت امام (ره) برای مقابله با تحریم‌های اقتصادی متبلور است، به این مهم دست یافت.

هدف این پژوهش، «تحلیل گفتمان اندیشه‌ها، آراء، نظرات و رهنمودهای حضرت امام خمینی (ره) در زمینه مقابله با تحریم‌های اقتصادی» می‌باشد. پژوهش حاضر توسعه‌ای-کاربردی بوده و در آن برحسب ضرورت از روش‌های اسنادی، تحلیل محتوای کمی و کیفی و همچنین تحلیل گفتمان به منظور تبیین اندیشه‌ها، آراء، نظرات و فرامین ایشان استفاده شده است.

نتایج حاصل از تحلیل گفتمان حضرت امام خمینی (ره) نشان می‌دهد که دشمن با داشتن گفتمان سلطه با هدف کاهش سطح آستانه تحمل جامعه، نسبت به اعمال تحریم‌ها علیه نظام جمهوری اسلامی ایران با تصور عدم مسئولیت‌پذیری، تسلیم‌پذیری، عدم خودباوری و عدم قناعت مردم، اقدام کرده است. آنچه به عنوان ازجا شدگی گفتمان حاضر تلقی گردید، ایجاد ناامیدی در جامعه توسط دشمن و بی‌اثر قلمداد کردن ایستادگی در برابر تحریم‌ها بود. در راستای مقابله با چنین تحریم‌هایی، عنصر اصلی در گفتمان حضرت امام (ره) که تاحد زیادی در جامعه ساری و جاری شده، صبر و ایستادگی است که بر همین اساس مفاهیم روحیه سلطه‌ستیزی و خوداتکایی اقتصادی در شرایط تحریم و همچنین پایداری و تاب‌آوری اقتصادی در چارچوب این گفتمان، تجلی یافته‌اند.

کلید واژه‌ها: تحریم، حضرت امام خمینی (ره)، فرمایشات، فرامین، تحلیل گفتمان.

۱. دانش‌آموخته دکتری مدیریت راهبردی دانش دانشگاه عالی دفاع ملی و نویسنده مسئول (رایانامه:

مقدمه

در ایران با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی در سال ۱۳۵۷، ایالات متحده آمریکا بارها از این ابزار برای اعمال فشار علیه کشورمان استفاده کرده است. در واقع، آمریکا اولین پرچمدار استفاده از این ابزار، پس از پیروزی انقلاب اسلامی بوده است که هدف از انجام این تحریم‌ها را می‌توان در چارچوب راهبرد «تغییر نظام» از طریق حداکثر نمودن هزینه‌های مرتبط با آن به منظور جلوگیری از ظهور کشوری الگو مبتنی بر ارزش‌های انسانی، مذهبی، اخلاقی و فرهنگی چه در عرصه منطقه‌ای و یا بین‌المللی دانست.

تحریم‌ها با هر هدفی که اعمال شده باشند، یک مجموعه هزینه‌ها و پیامدها (پیدا و پنهان) بر پیکر کشور تحریم‌شونده وارد خواهند کرد و کشور ما هم از پیامدهای احتمالی تحریم‌های اقتصادی ظالمانه دشمنان مصون نبوده است و در برهه‌های زمانی مختلفی، تحریم‌ها توانسته موجب ظهور مشکلاتی برای کشور شود. با این حال و احتمال بروز مسائل و مشکلات ناشی از اعمال تحریم‌ها علیه کشورمان، مدیران و مسئولین نظام نیز با این پدیده بیگانه نبوده و نیستند و در زمان تصدی مسئولیت خود به نوعی آن را آزموده‌اند. با توجه به این چالش‌های فرارو است که حضرت امام^(ره) در برهه‌های مختلف با بهره‌گیری از آموزه‌های دینی و اسلامی و تأکید بر ضرورت استفاده از توانمندی‌ها و ظرفیت‌های بی‌نظیر داخلی و همچنین تأکید بر توانستن انجام امور با توکل به خداوند، بر صبر و ایستادگی مردم و مسئولین نظام جمهوری اسلامی ایران در برابر تحریم‌های ظالمانه‌ی دشمنان انقلاب عنایت داشته‌اند؛ به گونه‌ای که این امر در گفتمان و تدابیر ایشان به صراحت و در مقاطعی به طور ضمنی جلوه‌گر است.

بنیان‌گذار جمهوری اسلامی با اشاره به آرمانهای والای نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران، در فرازی از فرمایشات خود در مورد تحریم‌های اقتصادی چنین می‌فرمایند: «و شما امروز خودتان بحمدالله قدرت در دست دارید و خودتان تمام رشته‌ها را در دست دارید و با همه‌ی توطئه‌هایی که آنها کردند، همه را خود شما خنثی کردید. و همین تحریم‌های اقتصادی برای شما یک تحفه‌ی آسمانی بود که فکرهای متفکران ما را به راه انداخت و بحمدالله رو به خودکفایی می‌روند.» (صحیفه امام، ج ۱۶: ۲۷۶). در این فراز، ایشان نه تنها تحریم‌ها

را به عنوان محرومیت تلقی نمی‌کنند (تهدید) بلکه با رویکردی راهبردی، بر ضرورت بهره‌مندی از فرصت‌های ایجاد شده به واسطه تحریم‌های وضع شده توسط کشورهای متخاصم با تکیه بر نقاط قوت داخلی (فرصت)، تأکید می‌نمایند.

در جمهوری اسلامی ایران، گرچه مسئولین تلاش می‌کنند تا از فرامین، تدابیر، اندیشه‌ها و رهنمودهای حضرت امام^(ره) در حوزه‌های مختلف تصمیم‌گیری برای انجام امور بهره‌گیرند، لیکن متأسفانه این گفتمان در زمینه مقابله با تحریم‌ها نتوانسته به خوبی در لایه‌های گوناگون جامعه خصوصاً محافل علمی، نخبگانی و مدیریتی کشورمان تبیین و مورد توجه قرار گیرد و در شرایط کنونی که ایالات متحده از توافقنامه بین ایران و ۱+۵ (پنج عضو دائم سازمان ملل متحد به همراه آلمان) موسوم به برنامه جامع اقدام مشترک (برجام) خارج شده و نیز اعمال تحریم‌های متفاوت و متعددی که در خلال قریب چهار دهه از پیروزی انقلاب اسلامی به منظور ضربه زدن به نظام مقدس جمهوری اسلامی توسط دشمنان برقرار شده، عدم تبیین و استخراج اجزا و عناصر این گفتمان در زمینه مقابله با تحریم‌های اقتصادی علیه کشورمان به عنوان نقاط آرمانی که می‌تواند مدیران اجرایی را در سطوح تصمیم‌گیری‌های راهبردی برای مقابله با چنین عوامل تهدیدزایی رهنمون باشد، مسأله اصلی این پژوهش است.

پژوهش حاضر از جنبه ایجابی مبنی بر اهمیت انجام آن، در برگیرنده‌ی امکان ایجاد اجماع (نظری و عملی) در بین مدیران اجرایی کشور و امکان حل نظام‌مند مسائل مربوط به پدیده‌ی تهدیدزای تحریم‌های اقتصادی علیه کشور مبتنی بر گفتمان حضرت امام^(ره) می‌باشد و از حیث سلبی ناظر بر ضرورت انجام این مطالعه که در صورت عدم تبیین چنین گفتمانی می‌تواند موجب بروز مشکلات و مسائلی گردد، شامل مواردی چون: امکان عدم بهره‌مندی مطلوب از نقاط آرمانی ترسیم شده در گفتمان امام^(ره) در حوزه تحریم‌ها و نیز امکان تشت آراء و نظرات مدیران اجرایی کشور در سطوح مختلف تصمیم‌گیری‌های به موقع و درست برای مقابله با تحریم‌ها می‌شود. در مجموع با توجه به جدید بودن موضوع و اینکه برای نخستین بار اقدام به تبیین گفتمان امام خمینی^(ره) برای مقابله با تحریم‌های اقتصادی می‌شود، انجام این پژوهش را با اهمیت می‌نمایاند.

با توجه به اهمیت و ضرورت تبیین چنین گفتمانی در سطح کلان برای مقابله با تحریم‌های اقتصادی، هدف این پژوهش، «تحلیل گفتمان اندیشه‌ها، آراء، نظرات و رهنمودهای حضرت امام خمینی^(ره) در زمینه مقابله با تحریم‌های اقتصادی» می‌باشد و با در نظر داشتن هدف پژوهش، پژوهشگر در صدد پاسخگویی به این پرسش اصلی است که: «گفتمان اندیشه‌ها، آراء، نظرات و رهنمودهای حضرت امام خمینی^(ره) در زمینه مقابله با تحریم‌های اقتصادی چگونه است و اجزای آن کدامند؟».

مبانی نظری پژوهش

مفهوم‌شناسی

تحریم اقتصادی اقدام برنامه‌ریزی شده یک یا چند دولت از طریق محدودسازی مناسبات اقتصادی برای اعمال فشار بر کشور هدف با مقاصد مختلف سیاسی است. تحریم اقتصادی اغلب به عنوان جایگزین جنگ و اعمال قوه‌ی قهریه تلقی می‌شود. این تحریم‌ها به عنوان ابزاری برای ارتقاء منافع سیاست خارجی یک کشور، در میانه‌ی طیفی قرار می‌گیرند که در یک سوی آن سخت‌ترین اقدامات قهرآمیز از جمله توسل به نیروی نظامی، اقدامات سرّی و یا تهدید به توسل به نیروی نظامی است و در جهت دیگر طیف، تدابیر دیپلماتیک، اخراج دیپلمات‌ها، احضار سفیر، اعتراض رسمی دیپلماتیک و به تعلیق درآوردن مبادلات فرهنگی است؛ به عبارتی می‌توان گفت که برقراری تحریم‌های اقتصادی در میانه‌ی این طیف از اقدامات قرار می‌گیرد و اغلب به جای این اقدامات، به‌کار برده می‌شود. کشورهای تحریم‌کننده با استفاده از آن تلاش دارند، بر سیاست‌های کشورهای هدف تأثیر بگذارند و با وارد ساختن فشارهای اقتصادی بر این کشورها، آنها را به پذیرش خواسته‌های خود وادار کنند (علوی و امیری، ۱۳۹۵).

با این حال، فارغ از نحوه و چگونگی اجرای تحریم‌ها توسط کشورهای تحریم‌کننده، پژوهشگران حوزه تحریم در مطالعات خود با توجه به رویکرد و نگرشی که نسبت به مقوله تحریم و این واژه داشته‌اند و همچنین توجه به اهداف و انگیزه‌های احتمالی اعلامی یا

اعمالی کشور یا نهادهای وضع‌کننده تحریم، تعاریف متنوع و مختلفی را برای «تحریم اقتصادی» ارائه داده‌اند (رهبر و همکاران، ۱۳۹۶)، که در زیر به تعدادی از آنها اشاره می‌شود:

- تحریم اقتصادی، اقدامات اجباری علیه یک یا چند کشور برای ایجاد تغییر در سیاست‌هاست یا دست‌کم بازگوکننده‌ی ایده‌های یک کشور در قبال سیاست دیگر کشورهاست (آذربایجانی و همکاران، ۱۳۹۴).
- تحریم، سلاحی اقتصادی در میدان مبارزه غیرنظامی است که دیپلماسی را از گفت‌وگو فراتر برده و وارد عمل می‌کند (کازرونی و همکاران، ۱۳۹۵).
- تحریم اقتصادی، نوعی فشار و اجبار اقتصادی ناشی از محدودیت تعاملات برون مرزی است که با کارشکنی در روابط اقتصادی و اساساً به منظور تأمین اهداف سیاسی شکل می‌گیرد (رهامی و مهدوی‌عادلی، ۱۳۹۱ و اسدپور و رک‌رک، ۱۳۹۱).
- مجموعه تدابیر و اقدامات قهرآمیز اقتصادی علیه یک یا چند کشور برای ایجاد تغییر در موضع و رفتار سیاسی آن کشور یا کشورها است (ارجمند، ۱۳۸۹: ۳۸-۳۷).
- تحریم اقتصادی، عبارت است از هر گونه مجازات مالی و تجاری که شامل اعمال فشارهای اقتصادی و جریمه برای کشور تحریم‌شونده و ضبط دارایی‌های آن شود (نهاوندیان و لطفی، ۱۳۹۲).
- تحریم اقتصادی، فعالیتی است که به وسیله یک یا چند بازیگر بین‌المللی (فرستنده‌ها) علیه یک یا چند کشور دیگر (هدف‌ها)، به منظور مجازات این کشورها و با اهداف محروم ساختن آنها از انجام برخی مبادلات یا وادار ساختن آنها به پذیرش هنجارهایی معین و مهم (از دید فرستنده‌ها)، اعمال می‌شود (عیوضی، ۱۳۹۱).
- نوعی دیپلماسی اجبار است که در آن، آمیزه‌ای از زور و دیپلماسی به صورتی هدفمند استفاده می‌شود تا دشمن را که به دنبال تغییر وضع موجود است و یا هم‌اکنون وضع موجود را دگرگون ساخته، وادار نماید تا در تصمیم خود تجدیدنظر کند (معظمی و سرعتی‌آشتیانی، ۱۳۹۱).

با توجه به تعاریف ارائه شده در این پژوهش برای واژه‌ی تحریم، تعریفی که در اینجا برای عبارت «تحریم اقتصادی» مورد استفاده قرار می‌گیرد، عبارت است از: «مجموعه تدابیر و

اقدام‌های ظالمانه قهرآمیز اقتصادی یک‌جانبه یا دسته‌جمعی کشور یا گروهی از کشورها به هنگامی که تلاش‌ها و راهکارهای سیاسی و حقوقی آنها برای وادارسازی کشور هدف به تبعیت از نظام سلطه با شکست مواجه شده باشد و با هدف ایجاد تغییر در رفتار، مهار یا تغییر نظام سیاسی حاکم بر کشور مورد تحریم، در راستای اجبار به انطباق با هنجارهای موردنظر کشورهای سلطه‌گر (تحریم‌کننده) - که عموماً به بهانه‌های سیاسی، عدم اشاعه‌ای، حقوق بشری، نفوذ منطقه‌ای و یا حمایت از تروریسم هستند - اعمال می‌شود».

پیشینه‌شناسی

پیشینه‌ی استفاده از تحریم‌های اقتصادی به عنوان یک ابزار در سیاست خارجی، بر اساس برخی مستندات، به عصر یونان باستان برمی‌گردد. در واقع، تا سال ۱۹۱۸، تحریم اقتصادی به منزله‌ی مکملی برای اقدامات نظامی تلقی می‌شد؛ لیکن پس از جنگ جهانی اول، کشورهای عضو جامعه‌ی ملل تحت تأثیر نتایج حاصل از تحریم‌های برقرار شده علیه کشورهای مرکزی (متحد آلمان)، توسل به سلاح اقتصادی را به عنوان ابزاری غیرنظامی، در متن میثاق جامعه ملل گنجانده (آذربایجانی و همکاران، ۱۳۹۴). به عبارتی تحریم اقتصادی همواره ابزاری در درست قدرت‌های بزرگ بوده تا با استفاده از آن بر کشورهای کوچک‌تر اعمال نفوذ کرده و باعث مهار نظام، تغییر رفتار و یا تغییر یک نظام سیاسی گردند. سابقه‌ی تحریم‌های اقتصادی علیه جمهوری اسلامی ایران نشان می‌دهد که از سال‌های آغازین انقلاب اسلامی همواره دشمنان و غرب تلاش کرده‌اند تا با وضع برخی از قوانین و مقررات، روابط تجاری ایران با سایر کشورها را محدود کنند (مصطفوی و همکاران، ۱۳۹۳). با مرور ادبیات تحریم می‌بینیم که تحریم به عنوان ابزار فشار و اجبار در پیشبرد اهداف سیاست خارجی کشورها برای منزوی ساختن و ضربه زدن به اقتصاد کشور تحریم‌شونده وضع می‌شود تا در پی آن، کشور موردنظر ناچار به تغییر خط‌مشی‌ها و سیاست‌های کلان خود شود و ایران نیز از این قاعده مستثنی نبوده است.

گرچه در زمینه تحریم‌ها مطالعات خوبی انجام شده است و می‌توان از آنها بهره برد لیکن با مراجعه به مراکز علمی و پژوهشی و بر اساس بررسی‌های انجام گرفته تاکنون مطالعه مستقل، مستدل علمی تحت عنوان «تحلیل گفتمان اندیشه‌ها، آراء، نظرات و رهنمودهای حضرت امام خمینی (ره) در زمینه مقابله با تحریم‌های اقتصادی» انجام نشده است. با این حال، مطالعات مرتبطی وجود دارد که می‌تواند ما را در تبیین پژوهش حاضر یاری رساند که در ادامه به برخی از آنها به تفکیک داخلی و خارجی اشاره می‌شود.

مطالعات داخلی

«زمانی و مظاهری» (۱۳۹۰) با تحلیل تحریم‌های هوشمند شورای امنیت سازمان ملل متحد با توجه به قطعنامه ۱۹۲۹ و مقایسه آن با تحریم‌های جامع؛ موفقیت و ناکامی این گونه تحریم‌ها را با رویکرد برقراری یا تهدید صلح پایدار مورد بررسی قرار دادند. در پژوهشی که توسط «سمیعی اصفهانی و طهماسبی» (۱۳۹۱) انجام شد، ضمن بررسی برخی از آثار تحریم‌های یک‌جانبه آمریکا علیه ایران؛ «پرداخت هزینه‌های بیشتر برای کالاهای وارداتی»، «کاهش ارزش پول ملی»، «عدم انتقال فناوری به کشور» و «توقف بخشی از طرح‌های توسعه ساختاری اقتصادی» به عنوان پیامدهای منفی اعمال چنین تحریم‌هایی قلمداد گردید. در مطالعه‌ای که «فخاری و همکاران» (۱۳۹۲) با هدف بررسی اثرات تحریم‌های اقتصادی بر عملکرد شرکت‌های دانش بنیان انجام دادند، ۱۳ عامل مؤثر بر عملکرد این شرکت‌ها را (ناشی از اعمال تحریم‌ها) احصاء نمودند و در راستای برون رفت از مشکلات به وجود آمده از وضع تحریم‌ها، سه راه‌حل اساسی را مشتمل بر طی مراحل به ترتیب شامل: «رفع مشکلات ساختاری فضای پژوهشی و فناوری»، «اتخاذ سیاست‌های مناسب به صورت هدفمند برای حمایت از مؤسسات دانش بنیان» و در نهایت «استفاده بهینه از فرصت‌های به وجود آمده در شرایط تحریم» ضروری برشمردند.

«عزتی و سلمانی» (۱۳۹۳) ضمن بررسی آثار مستقیم و غیرمستقیم تحریم‌ها بر رشد اقتصادی ایران طی بازه‌ی زمانی سال‌های ۱۳۵۶ تا ۱۳۹۱ با بهره‌گیری از الگوی ساخته شده مبتنی بر الگوهای رشد درونزا و با روش اقتصادسنجی، چنین نتیجه گرفتند که تحریم‌ها به

صورت مستقیم اثر چندانی بر رشد اقتصادی ایران نداشته همچنین بیشتر تحریم‌ها اثر غیرمستقیم نیز بر اقتصاد نداشته‌اند؛ لیکن این آثار به صورت غیرمستقیم از طریق محدود کردن واردات کل، واردات کالاهای سرمایه‌ای، واردات کالاهای واسطه‌ای و اولیه و صادرات منجر به کاهش رشد اقتصادی کشور شده است و برای اجتناب از اثرات مشابه در آینده، کشور باید به سوی اقتصادی ناوابسته به نفت و واردات حرکت کند. همچنین این دو پژوهشگر در پژوهشی که در سال ۱۳۹۴ با استفاده از الگوی اقتصادسنجی انجام دادند، چنین نتیجه‌گیری کردند که تا پیش از تحریم‌های سال‌های ۹۲ و ۹۳، تولید ناخالص داخلی سرانه نیروی کار در ایران (بدون نفت)، اثر مستقیم معناداری از تحریم‌های اقتصادی نپذیرفته و ریشه و علت مشکلات فعلی اقتصاد ایران، بیشتر ناشی از مشکلات داخلی و سوءتدبیرهای اقتصادی بوده است و نه تحریم‌های اقتصادی دشمنان!

مطالعه‌ای دیگر در زمینه تأثیر تحریم اقتصادی بر ترکیب شرکای عمده‌ی تجاری ایران طی دوره زمانی ۱۳۷۱ تا ۱۳۹۲ با استفاده از تجزیه و تحلیل هم‌انباشتگی پانلی توسط «کازرونی و همکاران» (۱۳۹۵) انجام گردید. در این پژوهش که در دو مرحله انجام شد، ابتدا الگوی تحقیق برای تمام کشورهای طرف تجاری با ایران برآورد گردید و نتایج آن نشان می‌دهد که تحریم‌های قوی نه تنها در دوره‌ی اجرا بلکه در دوره‌ی پس از تحریم، موجب کاهش تجارت ایران با کل شرکای تجاری شده است. در مرحله دوم، به منظور تحلیل حساسیت نتایج حاصل از برآورد الگو، کشورهای مورد مطالعه، به دو گروه کشورهایی با روند نزولی تجارت با ایران (گروه اول) و کشورهایی با روند تجارت صعودی با ایران (گروه دوم) تقسیم شدند که نتایج برآورد الگو برای این دو گروه نشان می‌دهد که اجرای تحریم‌های اقتصادی قوی منجر به کاهش تجارت ایران با کشورهای گروه اول در دوره‌های اجرای تحریم و پس از آن شده لیکن تجارت با کشورهای گروه دوم تنها در دوره‌ی اجرای تحریم کاهش یافته است.

در دومین کنفرانس سالانه اقتصاد، مدیریت و حسابداری «بهاروند و همکاران» (۱۳۹۶) نشان دادند که اقتصاد ایران طی پنج دوره‌ی تجاری که پشت سر گذاشته است، شوک درآمد نفتی از میان عوامل متعدد تأثیرگذار در ایجاد رونق و رکود، نقش مؤثرتری داشته و دوره‌های

رونق اقتصادی همواره همزمان با دوره‌هایی بوده که درآمدهای نفتی ابتدا افزایش و سپس به دلایل مختلف از جمله تحریم‌ها کاهش یافته است. «مهدی طغیانی» در سومین همایش تخصصی اقتصاد دفاع که به همت گروه منابع و اقتصاد دفاع مرکز تحقیقات راهبردی وابسته به دانشگاه «دعا» انجام گرفت، ضمن اشاره به موضوع دفاع اقتصادی، پدافند اقتصادی را به عنوان یکی از حوزه‌های پدافند غیرعامل بر می‌شمارد و در ادامه از جنبه محیط‌شناسی داخلی و بیرونی، مؤلفه‌هایی را به عنوان نقاط ضعف و منشأ تهدیدات اقتصادی برای کشور ذکر می‌کند که به منظور مقابله با آنها می‌بایست تمهیدات لازم اندیشیده شود. این نقاط ضعف داخلی عبارتند از: «اقتصاد تک‌محصولی»، «زیرساخت‌های اقتصادی نادرست»، «فساد اقتصادی»، «بی‌ثباتی سیاسی و اقتصادی»، «بی‌اعتمادی مردم به دولت» و «فرهنگ اقتصادی ناصحیح» و از سویی دیگر، تهدیدات اقتصادی خارجی که می‌تواند منشأ خطری برای اقتصاد کشور به شمار آیند، عبارتند از: «وابستگی به اقتصاد یک کشور»، «تحریم‌های اقتصادی»، «تهدید جهانی شدن»، «سرمایه‌های خارجی»، «ریسک بین‌المللی» و «تهدیدهای منطقه‌ای» (گروه منابع و اقتصاد دفاع، ۱۳۹۶: ۱۷۴-۱۶۷).

مطالعات خارجی

نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل مطالعه‌ای که با موضوع بررسی تحریم‌های اقتصادی به منزله‌ی ابزاری غیرنافذ توسط «آلن و لکتزین» (۲۰۱۳) انجام شد، نشان می‌دهد که تحریم‌های اقتصادی تأثیری منفی بر سلامت جوامع هدف خواهد گذاشت و همچنین مشخص شد که به طور کلی تحریم‌ها به عنوان یک ابزار در اعمال سیاست خارجی، حتی آنهایی که هزینه‌های اقتصادی بالایی تحمیل می‌کنند، نسبت به مناقشه نظامی (جنگ) اثر منفی کمتری بر سلامت جامعه هدف می‌گذارند. در همین سال، «امانوئل اینگولد» (۲۰۱۳) با هدف بررسی اثرات تحریم‌های اقتصادی بر رعایت حقوق بشر، نشان داد که تحریم‌های اقتصادی اثرات منفی بر رعایت حقوق بشر در کشورهای هدف دارد و به احتمال کمتری منجر به کاهش رعایت آن در نظام‌های دموکراتیک در مقایسه با نظام‌های غیردموکراتیک می‌شود. در ادامه‌ی این مطالعه، او چنین نتیجه گرفت که تحریم‌های اقتصادی چند جانبه تأثیر منفی بیشتری بر رعایت حقوق

بشر در کشورهای هدف نسبت به تحریم‌های یک‌جانبه دارد؛ لیکن تحریم‌های اقتصادی هدفمند اثر منفی بیشتری بر رعایت حقوق بشر در کشورهای هدف نسبت به تحریم‌های جامع نخواهد داشت. «فراهانی و شبانی» (۲۰۱۳) هم در پژوهشی با استفاده از روش آمار توصیفی، داده‌های سال‌های ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۲ در بخش گردشگری را به منظور بررسی اثرات تحریم‌ها بر صنعت گردشگری ایران مورد مطالعه قرار دادند. در این بررسی، داده‌های گردشگری ملی، داخلی، خانواده‌ای و جهانی در ایران به کار گرفته شد. یافته‌های آنان نشان می‌دهد که تحریم‌ها علیه ایران اثرات مثبت و منفی بر گردشگری ایران داشته است و حتی در برخی زمینه‌ها نه تنها گردشگری و رشد آن کاهش نیافته بلکه نرخ رشد آن نیز افزایش یافته است. با این حال، هنوز درآمد حاصل از صنعت گردشگری به اندازه سایر صنایع در ایران مانند نفت و معادن نیست.

از آنجایی که تحریم‌های بین‌المللی علیه ایران و سوریه از سال ۲۰۱۲ به سطح بی‌سابقه‌ای افزایش یافته است (به ویژه در مورد محدودیت‌های اتحادیه اروپا در بخش انرژی و مالی)، «مورت» (۲۰۱۴) مبادرت به بررسی گزارش‌های اولیه مربوط به اثرات مغایر رفتار انسان‌دوستانه ناشی از تحریم‌های اقتصادی به خصوص تحریم‌های وضع شده توسط اتحادیه اروپا بر سلامت شهروندان عادی ایران و سوریه از طریق انجام مصاحبه‌های نیمه‌ساختار یافته، گفتمان رسمی و مطالعات موردی می‌نماید و در این مطالعه، روش‌هایی را پیشنهاد می‌کند که تحریم‌ها (به عنوان یک ابزار فزاینده حیاتی و مورد مناقشه که توسط اتحادیه اروپا به منظور ابزار سیاست خارجی و امنیتی مورد استفاده قرار می‌گیرد) می‌توانند به صورتی محتاطانه‌تر اعمال شوند به گونه‌ای که منجر به بدتر شدن وضعیت انسانی نشوند.

در گزارشی که توسط «مرکز سیاست انرژی جهانی» دانشگاه کلمبیا در جولای ۲۰۱۶ و با هدف ارزیابی اجرای توافقنامه هسته‌ای ایران موسوم به «برجام» به قلم «ریچارد نفیو» تهیه و ارائه شده بود، مشکلات اقتصاد ایران را حتی پس از برجام عمدتاً ناشی از سه عامل زیر قلمداد می‌کند:

- ایران همچنان به طور باورنکردنی کشوری سختگیر در انجام امور تجاری با یک محیط قانونی پیچیده، مسائل امنیتی سختگیرانه و عدم زیرساخت‌های مالی است؛
- تحریم‌های باقی مانده و تهدید به بازگشت سریع تحریم‌های تعلیق شده یا متوقف شده از طریق برجام، اشتیاق برای بازگشت به ایران را کم کرده است؛
- قیمت‌های پایین نفت به داشتن یک درک ناسازگارانه کلی از عدم توازن بین خطر و پاداش برای دنیای بیرونی نسبت به ایران کمک کرده است.

در ادامه این گزارش، ضمن تحلیل و مقایسه‌ای بین صنایع خودرو و نفت و گاز در پس‌برجام، در خصوص حوزه آسیب‌پذیرتر از تحریم‌ها که می‌تواند در آینده همچنان مورد هدف تحریم قرار گیرد، چنین آمده است: از نگاه تحریم‌کنندگان، از آنجا که بخش صنایع خودروسازی سهم کمتری در اقتصاد ایران داشته و در طول اعمال تحریم‌ها آسیب‌پذیری کمتری به اقتصاد ایران وارد می‌نماید، در قبل کمتر مورد توجه و تحریم قرار گرفته است اما در مقابل، پالایشگاه‌های نفت و گاز بخش بزرگ و قابل توجهی از اقتصاد ایران را به خود اختصاص داده‌اند؛ لذا آنها همچنان اهداف عمده‌ای برای تحریم‌کنندگان بوده و در نتیجه به صورت بالقوه‌ای آسیب‌پذیرتر از تولیدکنندگان صنایع خودروسازی در سناریوهای تحریم آینده می‌توانند باشند (نفیو، ۲۰۱۶).

«رابرت کان» کارشناس اقتصاد بین‌الملل شورای روابط خارجی آمریکا با بررسی تصویب طرح «مقابله تحریمی علیه دشمنان آمریکا» در یادداشتی با عنوان «آیا تحریم‌ها تبدیل به چاقوی ارتش سوئیس در سیاست خارجی ایالات متحده آمریکا شده است؟»، اعمال تحریم‌های اقتصادی و اثرات آنها بر اقتصاد آمریکا و بازار آزاد جهانی را در دولت ترامپ بررسی کرده است. وی با مثال زدن چند تحریم اقتصادی علیه گره شمالی، ونزوئلا و روسیه می‌نویسد: [دولت] ترامپ در حالی که به برجام پایبند است اما جهت رویارویی با برنامه تسلیحات متعارف ایران و حمایت این کشور از ستیزه جویان!، آماده ایجاد یک کمپین فشار اقتصادی است. در ادامه برای استدلال در این موضوع اظهار می‌دارد که در رابطه با هر یک از پرونده‌ها و کشورهای یاد شده، یک وضعیت منطقی قدرتمند برای

استفاده گسترده‌تر از تحریم‌ها مشاهده می‌شود و خصیصه مداوم رویکرد دولت ترامپ در مواجهه با شمار فزاینده چالش‌های سیاست خارجی، خواست آن برای اقدام سریع جهت اعمال موانع اقتصادی دوجانبه در مسیر تجارت و امور مالی بوده است که از آن جمله می‌توان به تحریم‌ها اشاره کرد. همچنین او می‌نویسد، گزارش‌ها پیرامون بررسی‌های تجاری اخیر در دولت ترامپ از این موضوع حکایت دارند، در حالی که بازار آزاد طرفداران زیادی دارد، اما این موضوع روشن است که مهمترین تصمیم‌گیران تجاری دارای گرایش‌های حمایت‌گرایانه از صنایع داخلی بوده و خواهان بهره‌گیری از اقدامات یک‌جانبه برای رسیدگی به نارضایتی‌های موجود هستند. وی با طرح این پرسش که آیا این امر می‌تواند به طور مشابه در رابطه با تحریم‌ها درست باشد؟ چنین پاسخ می‌دهد که بدون حضور طرفداران بازار آزاد در این عرصه (به هنگام اخذ تصمیمات)، این خطر که تحریم به عنوان گزینه‌ای آسان و بدون هزینه‌های اقتصادی قابل توجه نگریسته شود، در دولت آمریکا وجود دارد؛ لذا بدون کنترل و برقراری موازنه، خطر استفاده بیش از حد از تحریم‌ها علیه سایر کشورها بسیار زیاد است و در پایان نتیجه‌گیری می‌کند که با نگاهی به جلو [آینده‌پژوهشی]، می‌بایست نگران نوسان شدیدتر این آونگ در آینده باشیم؛ زیرا که تحریم‌ها بسیار آسان به یک گزینه بدل می‌شوند (کان، ۲۰۱۷).

در مجموع بررسی مطالعات و پژوهش‌های انجام گرفته نشان می‌دهد، گرچه تمامی این پژوهش‌ها (اعم از داخلی و یا خارجی) به نوبه خود می‌توانند با مطالعه‌ی حاضر تا حدودی شباهت داشته باشند، لیکن هر یک از آنها با استفاده از رویکردها و روش‌شناسی‌های متمایزی که برای خود برگزیده‌اند، دارای نتایج متفاوتی با پژوهش حاضر بوده‌اند لذا با عنایت به نوع رویکرد و روش‌شناسی متفاوت این پژوهش به مقوله‌ی تحریم‌ها و از این جهت که تاکنون از منظر تبیین گفتمان امام^(ره) برای مقابله با آنها پژوهشی در کشور انجام نشده، پژوهش حاضر را از سایر مطالعات انجام گرفته، متمایز می‌سازد.

اندیشه‌ها، آراء، نظرات و رهنمودهای حضرت امام^(ره)

در این بخش، با استفاده از نرم‌افزار «امام خمینی» به تفکیک مبادرت به بررسی تمام شمار فرمایشات و منویات حضرت امام خمینی^(ره) با ذکر متن بیانات و فرامین ایشان برحسب مورد، نشانی و کلید واژه‌های استخراجی آن گردید. در مرحله نخست، فرازهایی که به موضوع این پژوهش اشاره داشته (تحریم اقتصادی)، انتخاب و در هر فیش، کلمات موردنظر برای ادامه کار استخراج و مورد بررسی قرار گرفته است (این فیش‌برداری تقریباً کامل و اهم موضوعات را در بر گرفته می‌گیرد). در مرحله بعد، کلید واژه‌های مرتبط با تحریم‌های اقتصادی توسط پژوهشگر استخراج گردید (در جداول ۲، ۳ و ۴ این موضوع نشان داده شده است). در ادامه، به منظور رعایت اختصار در گفتار، متن کامل مجموعه فرمایشات برگزیده‌ای مرتبط با موضوع این پژوهش برای تبیین هرچه بیشتر موضوع به تفکیک بیانات و فرامین آن حضرت آمده است.

الف) بیانات و فرمایشات حضرت امام^(ره)

در این بخش، گزیده‌ای از بیانات حضرت امام^(ره) که در حوزه تحریم‌های اقتصادی مطرح گردیده، به آنها اشاره می‌شود.

- ایشان در جمع فرهنگیان محلات (۱۳۵۸/۱۰/۰۳)، بر ضرورت داشتن تدبیر اقتصادی به منظور خنثی‌سازی تحریم‌ها اشاره می‌کنند و می‌فرمایند: «امروز می‌دانید که ما را دارند تهدید می‌کنند به حصر اقتصادی. خوب، ما باید فکر بکنیم برای این کار.» (صحیفه امام، ج ۱۱: ۴۰۰).
- در بخشی دیگر از فرمایشات در جمع روحانیون (۱۳۵۸/۱۰/۱۰)، بر نه‌راسیدن از وضع تحریم‌ها و غنیمت شمردن این تهدید و تبدیل آن به فرصت برای کشور تأکید می‌نمایند: «نترسید. بلکه آن وقت هم که مداخله نظامی بکنند به نفع ماست. از

حصر اقتصادی... اگر ما را محاصره اقتصادی بکنند ما فعال تر می شویم. به نفع ما هست. بکنند ما را محاصره، از این هم هیچ نترسید.» (همان، ۵۰۵).

- «شما نگران آسیب‌های خارجی نباشید. از خارج نمی‌توانند شما را آسیب بزنند مادامی که خودتان منسجم هستید. نه دخالت نظامی از آن کاری ساخته است و نه حصر اقتصادی، و این مسائل که آنها پیش می‌آورند آنها از شان کاری ساخته نیست... مثل همین حصر اقتصادی و مداخله نظامی که دولت آمریکا تهدید می‌کند ملت را، به نظر می‌رسد که این یک توطئه‌ای باشد که اذهان را از داخل کشور متوجه به خارج بکند، غافل بشوند از توطئه‌های شیطانی داخل» (همان، ۵۰۶). این فراز که در جمع بانوان (۱۳۵۸/۱۰/۱۰) ایراد گردید، با اشاره بر عدم اثربخشی تحریم‌ها به عنوان ابزار دشمن علیه کشور، بر نهراسیدن از آن و اتحاد و همبستگی به عنوان عامل ایستادگی تأکید دارد.

- حضرت امام^(ره) در جمع راهپیمایان کفن‌پوش الیگودرز (۱۳۵۸/۱۰/۱۷)، هدف از اعمال تحریم‌های اقتصادی را ممانعت از پیشرفت کشور عنوان می‌کنند: «آمریکا نه دخالت نظامی می‌کند در ایران و نه حصر اقتصادی می‌تواند بکند. توطئه آمریکا این است که در داخل خود کشور ما کاری بکند که ما نتوانیم این راهی را که رفتیم برویم.» (صحیفه امام، ج ۱۲: ۷۵).

- «اگر هم حصر اقتصادی بکند، ناجح نمی‌شود. خودش هم می‌داند. لکن از راه اساسی‌تر پیش آمده، و آن راه این است که ما را از باطن خودمان آسیب‌پذیر کند و ما را بگننداند از باطن خودمان. شاید این صحبت‌هایی که در خارج می‌کنند به اینکه ما دخالت نظامی می‌کنیم، یا حصر اقتصادی می‌کنیم، شاید برای این معنا باشد که اذهان ما را منصرف کنند به آن طرف، و از آن چیزی که در کشور خودمان دارد می‌گذرد غافل کنند.» (همان، ۹۳). ایشان در جمع دانشجویان پیرو خط امام (۱۳۵۸/۱۰/۲۰)، با ناکارآمد دانستن تحریم‌ها، از آنها به عنوان ابزاری برای انحراف افکار عمومی کشور به منظور براندازی نظام یاد می‌کنند.

- در جمع شرکت‌کنندگان در کنفرانس بررسی مداخلات آمریکا در ایران (۱۳۵۹/۰۳/۱۴) می‌فرمایند: «رابطه ما با آنها غیر از این است که رابطه چپاول‌گر و چپاول بشو است؟ برای چه ما می‌خواهیم این را؟ درها را همه را ببندند و ما را محاصره اقتصادی بکنند. ما خودمان در اینجا مملکت وسیعی داریم، آب هم داریم، خدا باران هم به ما می‌دهد، خودمان می‌کاریم و می‌خوریم و هیچ احتیاجی به این مسائل نداریم. آنها نترسانند یک ملتی را که می‌خواهد خودش را به کشتن بدهد تا استقلالش را حفظ بکند» (همان، ۳۷۹). در اینجا علاوه بر نفی سلطه‌گری و سلطه‌پذیری و نه‌راسیدن از برقراری تحریم، به موضوع ایجاد خودکفایی برای خنثی‌سازی تحریم‌ها اشاره شده است.

- «... حصر اقتصادی کردند و چه کردند، لکن ملت سر جای خودش ایستاده و هیچ نقصی در خودش نمی‌بیند... الان هم آمده‌اند، هی می‌گویند که ماها در انزوا هستیم. آن وقت که در انزوا نبودیم چه بودیم؟!» (صحیفه امام، ج ۱۳: ۳۱۱). در جمع دانشجویان مسلمان پیرو خط امام (۱۳۵۹/۰۸/۱۲)، تحریم به عنوان ابزاری برای منزوی کردن کشور که توسط دشمن مورد استفاده قرار گرفته، معرفی شده و بر توانایی ایستادگی در برابر آن تأکید می‌گردد.

- «این ابتکارات از برکات این محاصره اقتصادی بود... این محاصره اقتصادی را که خیلی از آن می‌ترسند، من یک هدیه‌ای می‌دانم برای کشور خودمان، برای اینکه محاصره اقتصادی معنایش این است که «ما یَحْتَاج» ما را به ما نمی‌دهند. وقتی که ما یحْتَاج را به ما ندادند، خودمان می‌رویم دنبالش. ممکن است یک ده سالی زحمت بکشیم، ده سالی گرفتاری داشته باشیم، اما نتیجه آخرش این است که بعد از ده سال خودمان هستیم؛ دیگر احتیاج به اینکه دست دراز کنیم طرف این مؤسسه یا آن مؤسسه یا آن کشور و این کشور نیستیم.» (صحیفه امام، ج ۱۴: ۱۱۶-۱۱۵). در سخنرانی که در جمع مدیران شرکت ملی نفت (۱۳۵۹/۱۱/۲۶) ایراد گردید، تحریم به عنوان فرصتی دانسته شده که می‌توان از طریق ایجاد خلاقیت و ابتکار در آن شرایط به خودکفایی دست یافت.

- ایشان در فراز دیگری در جمع دانشجویان عضو دفتر تحکیم وحدت (۱۳۶۱/۰۹/۰۶)، هدف از اعمال تحریم‌ها را ایجاد فشار بر مردم و پیدایش نارضایتی عمومی در بین اقشار مختلف کشور عنوان می‌کنند و می‌فرمایند: «... خرابی‌ها از بس زیاد است و از بس که گرفتاری‌ها زیاد است؛ جنگ هست در کار، محاصره هست، محاصره اقتصادی هست،... کارشکنی برای ملت ایران است و در یک همچو وضعیتی، آنها می‌خواهند که در داخل یک ایجاد اختلافی بکنند که از آن اختلاف آنها بهره‌گیری کنند.» (صحیفه امام، ج ۱۷: ۱۱۴).
- «... این دولت در این مدتی که در جنگ بوده است و در محاصره اقتصادی بوده است و مخالفت همه قوت‌های بزرگ دنیا بوده است،...» (صحیفه امام، ج ۲۰: ۱۲۶). در سخنرانی که برای جمع اعضای هیأت دولت به مناسبت «هفته دولت» داشتند (۱۳۶۵/۰۶/۰۸)، به همراهی و موافقت برخی از دولت‌ها و کشورهای متخاصم به منظور اعمال تحریم‌های اقتصادی علیه کشورمان اشاره شد.

(ب) تدابیر و فرامین حضرت امام^(ره)

- در این قسمت، گزیده‌ای از تدابیر و فرامین حضرت امام^(ره) که در حوزه تحریم‌های اقتصادی مطرح گردیده، به آنها اشاره می‌شود.
- ایشان در پیامی به ملت ایران به مناسبت سالگرد فاجعه خونین ۱۷ شهریور (۱۳۵۹/۰۶/۱۶) در بخشی از آن چنین می‌فرمایند: «ملتی که ۱۵ خرداد، روز خون و ۱۷ شهریور، روز نوید پیروزی خون و جمعه سیاه روزی که رژیم را با افتخار و پیروزی پشت سر گذاشته است، از این محاصرات اقتصادی و نظامی باک ندارد.» (صحیفه امام، ج ۱۳: ۱۸۸). در این فراز بر نهراسیدن مردم و مسئولان از وضع تحریم‌های اقتصادی علیه کشور تکیه می‌شود.
  - در پیامی که برای حجاج بیت‌الله الحرام و خطاب به مسلمین جهان صادر شده بود (۱۳۵۹/۰۶/۲۱) با اشاره به سیاست‌های آمریکا برای ایجاد اختلاف بین مسلمانان، در قسمتی از آن، چنین آمده است: «شیطان بزرگ که خوف‌آن دارد که انقلاب

اسلامی ایران به سایر کشورهای اسلامی و غیراسلامی صادر شود و دست پلید او را از کشورهای تحت سلطه قطع کند، در حالی که از حصر اقتصادی و حمله نظامی طرفی نسبت به حيله ديگري دست زده است تا انقلاب اسلامي ما را در پيشگاه مسلمانان جهان خدشه‌دار کند...» (صحیفه امام، ج ۱۳: ۲۰۸). در اینجا، هدف از اعمال تحریم علیه جمهوری اسلامی ایران را جلوگیری از الگو شدن نظام برای جهان اسلام معرفی می‌نماید و در ادامه می‌افزایند: «آمریکا عراق را وادار نموده است خون جوانان ما را بریزد. و سایر کشورهای تحت نفوذش را وادار نموده است تا ما را با حصر اقتصادی از پای درآورد؛...» (همان، ۲۱۳)؛ به عبارتی هدف دیگر این تحریم‌ها می‌تواند براندازی نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران باشد.

- «امروز متفکران ملت بزرگ ما، در اثر محاصره اقتصادی، مغزهای خود را به کار انداخته‌اند و نقص‌انهای موجود را به طور چشمگیری رفع و زیانهای ناشی از محاصره را با کوشش شبانه‌روزی خود به مقدار زیاد جبران نمودند.» (صحیفه امام، ج ۱۴: ۲۵۱). این فرازی است از پیام هفت ماده‌ای حضرت امام (ره) به ملت ایران (۱۳۶۰/۰۱/۱۲) که در آن با اشاره به اولویت دادن به بخش دفاعی، در این بخش بر موضوع ایجاد خودکوفایی ناشی از اعمال و شرایط تحریم به منظور خنثی‌سازی اثرات آن اشاره می‌شود.

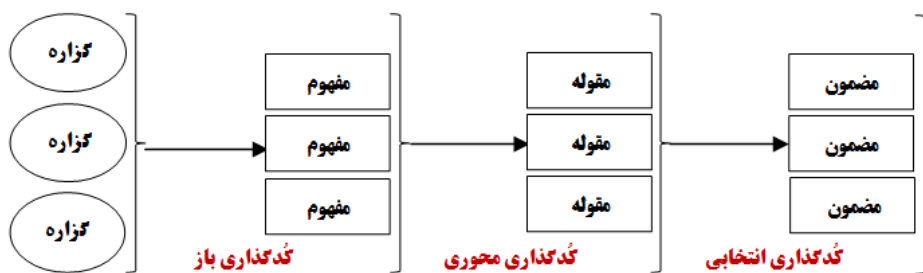
- ایشان با ارزیابی شرایط ایران، در پیامی که برای ملت ایران در پنجمین سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی (۱۳۶۲/۱۱/۲۲) صادر کردند، چنین مرقوم فرمودند: «باید توجه کنند که قطع رابطه و تحریم اقتصادی و لیست‌های دروغین آنها دنیا را بر کشوری تنگ نخواهد کرد.» (صحیفه امام، ج ۱۸: ۳۳۰). در این فراز بر عدم اثربخشی تحریم‌ها علیه کشورمان تأکید شده است.

- در پیامی که خطاب به روحانیون، مراجع، مدرسین، طلاب و ائمه جمعه و جماعات کشور تحت عنوان «منشور روحانیت» صادر شد (۱۳۶۷/۱۲/۰۳)، آمده است: «من قبلاً نیز گفته‌ام همه توطئه‌های جهان‌خواران علیه ما از جنگ تحمیلی گرفته تا حصر اقتصادی و غیره برای این بوده است که ما نگویم اسلام جوابگوی جامعه است...»

(صحیفه امام، ج ۲۱: ۲۹۰). در این بند از پیام، هدف از وضع تحریم‌ها، ناکارآمد نشان دادن نظام در برآورده ساختن نیازها و خواسته‌های مردم عنوان شده است.

- ایشان در فرازی از وصیتنامه سیاسی-الهی (تاریخ نگارش ۱۳۶۱/۱۱/۲۶ و بازنگری و اصلاح ۱۳۶۶/۰۹/۱۹) خویش با تأکید بر فرصت دانستن وضع تحریم‌ها، از آنها به عنوان «تحفه الهی» یاد می‌کنند که می‌تواند موجب بروز و پیدایش ابتکارات و خلاقیت‌هایی شود که کشور را به خودکفایی رساند: «و این جنگ و تحریم اقتصادی و اخراج کارشناسان خارجی، تحفه‌ای الهی بود که ما از آن غافل بودیم. اکنون اگر دولت و ارتش کالاهای جهان‌خواران را خود تحریم کنند و به کوشش و سعی در راه ابتکار بیفزایند، امید است که کشور خودکفا شود و از در یوزگی از دشمن نجات یابد.» (صحیفه امام، ج ۲۱: ۴۳۳).

با مروری کلی بر ادبیات پژوهش و الگوهای موجود و همچنین به دلیل استفاده از روش انجام تحلیل محتوای کیفی در بخشی از پژوهش حاضر، الگو مفهومی زیر (شکل ۱)، متشکل از سه مرحله کلی «کُدگذاری باز»، «کُدگذاری محوری» و «کُدگذاری انتخابی» ترسیم گردید. در «کُدگذاری باز»؛ داده‌های گردآوری شده، تجزیه و تحلیل می‌شوند و از طریق آن، مفاهیم شناسایی و ویژگی‌ها و ابعاد آنها در داده‌ها کشف می‌شود. «کُدگذاری محوری» شامل فرایند ربط‌دهی مقوله‌ها به زیرمقوله‌ها و پیوند دادن مقوله‌ها در سطح ویژگی‌ها و ابعاد بوده و به این دلیل محوری است که کُدگذاری حول یک مقوله تحقق می‌یابد. به عبارتی در این مرحله، مقوله‌ها، ویژگی‌ها و ابعاد حاصل از کُدگذاری باز، تدوین شده و سر جای خود قرار می‌گیرند. در «کُدگذاری انتخابی»؛ یافته‌های مراحل کُدگذاری قبلی را گرفته، مقوله محوری (مضمون) را انتخاب نموده، به شکلی نظام‌مند آن را به دیگر مقوله‌ها ربط داده، روابط را اثبات کرده و مقوله‌هایی را که به بهبود و توسعه بیشتری نیاز داشته، تکمیل می‌کند (دانایی‌فرد و امامی، ۱۳۸۶).

شکل ۱: الگو مفهومی پژوهش بر اساس تحلیل محتوای کیفی گفتمان امام^(ره)

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش به جهت آنکه با مطالعه و تبیین گفتمان حضرت امام خمینی^(ره) در حوزه مورد پژوهش، منتهی به توسعه و بهبود روش‌ها از طریق شناسایی اجزا و مفاهیم مرتبط با گفتمان آن حضرت برای مقابله با تحریم‌ها می‌شود، از نوع پژوهش توسعه‌ای بوده و از این حیث که برای رسیدن به هدف عملی مشخصی رهنمون شده و نتایج حاصل از آن می‌تواند به منزله‌ی چراغ راهی برای بهبود وضعیت مقابله با تحریم‌های اقتصادی علیه جمهوری اسلامی ایران در سطح مدیریت اجرایی کشور باشد، از نوع پژوهش کاربردی است و از آنجا که مطالعه‌ی حاضر به لحاظ هدف، در پی تحلیل گفتمان اندیشه‌ها، آراء، نظرات و رهنمودهای حضرت امام خمینی^(ره) در زمینه مقابله با تحریم‌های اقتصادی می‌باشد، برحسب ضرورت از روش‌های اسنادی، تحلیل محتوای کمی و کیفی به منظور تبیین اندیشه‌ها، تدابیر و فرمایشات ایشان استفاده شده است.

این پژوهش دارای دو جامعه آماری اسنادی و خبرگی است. جامعه اسنادی در برگیرنده تمامی اسناد و مدارک منتشر شده و قابل دسترس مربوط به فرمایشات امام^(ره) در ارتباط با حوزه مقابله با تحریم‌های اقتصادی بوده و در بخش شناسایی اجزا و مفاهیم مرتبط با گفتمان؛ جامعه آماری خبرگی شامل خبرگان و افراد متخصص با روش نمونه‌گیری به صورت اشباع هدفمند با تعداد نمونه‌های اشباع کیفی بوده است. برخلاف روش‌های نمونه‌گیری احتمالی که در آنها هدف، تعمیم نتایج از یک نمونه معرف به کل جامعه مورد پژوهش است، در روش‌های کیفی چنین هدفی مدنظر نبوده و معیار، توصیف یا تبیین یک

پدیده به مشروح‌ترین شکل ممکن با رسیدن به اشباع نظری است. در این پژوهش، اسناد و مدارک به صورت تمام شمار مورد بررسی قرار گرفت و حجم نمونه در زمینه گفتمان امام^(ره) شامل اهم اسناد و مدارک منتشر شده و قابل دسترس در ارتباط با حوزه تحریم‌ها علیه کشورمان و مراجعه به خبرگان تا اشباع نظری می‌باشد. البته تمرکز نمونه‌گیری برحسب نوع کُدگذاری که به کار رفته (باز، محوری یا انتخابی)، تغییر می‌کند و با پیشرفت پژوهش، نمونه‌گیری نیز هدف‌دارتر شده و تا زمان اشباع تمامی مقوله‌ها، ادامه می‌یابد.

در این مطالعه، برای گردآوری داده‌ها از هر دو روش میدانی و کتابخانه‌ای استفاده می‌شود. از آنجا که پژوهشگر در گردآوری داده‌ها همواره با متغیرهای کمی، کیفی و آمیخته روبرو است و باید بر اساس این متغیرها، ابزار گردآوری لازم را انتخاب نماید (خلیلی‌شورینی، ۱۳۹۱: ۲۰۱)، در پژوهش کنونی نیز در روش کتابخانه‌ای و مبحث مربوط به تبیین گفتمان امام^(ره) برای مفهوم‌شناسی و تدوین ادبیات پژوهش مبتنی بر متون علمی و دینی و نیز اندیشه‌ها، رهنمودها و تدابیر ولایت فقیه از ابزار فیش‌برداری و در بخش شناسایی اجزا و مفاهیم مرتبط با گفتمان که از طریق روش میدانی انجام می‌شود، از ابزار پرسشنامه نیمه باز و تأیید خبرگانی استفاده شده است.

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های پژوهش

در ابتدا به منظور تبیین و استخراج هرچه دقیق‌تر مفاهیم از آثار و بیانات امام^(ره) در حوزه مقابله با تحریم‌ها با بهره‌گیری از نرم‌افزار «مکس کیو دی» مبادرت به تحلیل محتوای کمی و کیفی این گفتمان شد. در ادامه به منظور انجام تحلیل گفتمان، اقدام به بررسی شرایط زمانی، زمینه‌ها و ارتباطات فراکلامی بیانات و تدابیر امام^(ره) و سپس استخراج و احصاء عناصر محوری مربوط به منظومه‌ی اندیشه‌ای ایشان در زمینه مقابله با تحریم‌ها گردید.

تحلیل محتوای کمی بیانات و فرامین امام (ره) در حوزه مقابله با تحریم‌های اقتصادی در تحلیل محتوای کمی ما به دنبال یافتن میزان اشارات و تأکیدات حضرت امام (ره) بر موضوع نحوه مقابله با تحریم‌ها هستیم. همچنان که در جدول (۱) می‌توان فراوانی گزاره‌ها، واژگان کلیدی و فراوانی مفاهیم احصاء شده از این گفتمان ناشی از این تحلیل را مشاهده کرد. البته واژگان و مفاهیم کلیدی مرتبط با هدف مطالعه به گونه‌ای انتخاب شدند که کلیه مفاهیم مطرح شده در گفتمان موردنظر را پوشش دهند و امکان تحلیل را فراهم آورند.

جدول (۱): واژگان کلیدی استخراج شده از بیانات و فرامین حضرت امام خمینی (ره)

فشار آوردن	۱
فشار بودن	۲
فشار اقتصادی	۳
فشارهایی	۱
فشار	۱
محاصره کردن	۱
محاصره اقتصادی	۱
محاصره اقتصادی	۵۱
محاصره‌ها	۱
محاصره	۱۰
حصص اقتصادی	۴۰
انحصار اقتصادی	۲
حصار اقتصادی	۴
تحریم کردن	۱
تحریم اقتصادی	۵
واژگان	فراوانی

جستجوی در بیانات، تدابیر و فرامین امام (ره) در ارتباط با حوزه مقابله با تحریم‌های اقتصادی نشان می‌دهد که ایشان به هنگام مسئولیت زعامت و ولی امر مسلمین و به فراخور شرایط زمانی و مکانی، در مواردی به طور صریح و یا ضمنی به موضوع تحریم‌های اقتصادی علیه کشورمان پرداخته‌اند که در جدول بالا فراوانی هر یک از واژگان به تفکیک آمده است.

تحلیل محتوای کیفی فرمایشات امام (ره) در حوزه مقابله با تحریم‌های اقتصادی

در بخش تحلیل محتوای کیفی، از آنجا که در پژوهش حاضر از رهیافت نظام‌مند «استراوس و کوربین» (۱۹۹۸) برای نظریه‌مبنایی که بر استفاده از گام‌های تحلیل داده‌ها مشتمل بر کُدگذاری (باز، محوری و انتخابی) تأکید دارند، استفاده شده است؛ در مرحله

کُدگذاری باز، فرازهای مرتبط با موضوع پژوهش تعیین و به سامانه مستندات نرم‌افزار، انتقال یافت و برای هر فراز به فراخور محتوای متن، واژگان کلیدی آن احصاء گردید (مفاهیم). به عبارتی دیگر، در این بخش اقدام به استخراج کلید واژه‌های مرتبط با حوزه مقابله با تحریم‌های اقتصادی از بیانات و فرامین امام^(ره) شد که می‌توان نمونه‌ای از آن را در جدول (۲) مشاهده نمود.

جدول (۲): نحوه استخراج مفاهیم از تدابیر و فرامین حضرت امام خمینی^(ره) برای مقابله با تحریم‌های اقتصادی

تدابیر و فرامین		
نشانی	مفاهیم	متن (جمله/جملات)
صحیفه امام، ج ۱۳: ۲۰۸	هدف تحریم ممانعت از الگو شدن نظام	شیطان بزرگ که خوف آن دارد که انقلاب اسلامی ایران به سایر کشورهای اسلامی و غیر اسلامی صادر شود و دست پلید او را از کشورهای تحت سلطه قطع کند، در حالی که از حصر اقتصادی و حمله نظامی طرفی نیست به حيله دیگری دست زده است تا انقلاب اسلامی ما را در پیشگاه مسلمانان جهان خدشه دار کند...
صحیفه امام، ج ۱۴: ۲۵۱	تحریم موجب خودشکوفایی	امروز متفکران ملت بزرگ ما، در اثر محاصره اقتصادی، مغزهای خود را به کار انداخته‌اند و نقصانهای موجود را به طور چشمگیری رفع و زیانهای ناشی از محاصره را با کوشش شبانه‌روزی خود به مقدار زیاد جبران نمودند.

نتایج حاصل از بررسی‌های انجام گرفته و احصاء واژگان کلیدی مربوط به هر یک از فرازها، به تفکیک جداول (۳) و (۴) به ترتیب مستخرجه از فرمایشات و فرامین حضرت امام^(ره) قابل مشاهده است.

جدول (۳): مفاهیم استخراج شده از فرمایشات حضرت امام خمینی (ره) در حوزه مقابله با تحریم‌های

اقتصادی

عنوان کلید واژه‌ها	عنوان کلید واژه‌ها	عنوان کلید واژه‌ها
مخالفت با تحریم در درون دشمن	تحریم دارای آثار منفی	اتحاد و همبستگی عامل ایستادگی در برابر تحریم
تحریم ابزاری برای تهدید	تحریم موجب ابتکار	استقلال اقتصادی عامل ایستادگی در برابر تحریم
عدم موفقیت تحریم	تحریم موجب خودشکوفایی	تحریم موجب نفرت افکار عمومی از دشمن
تحریم ابزار دشمن	تحریم موجب خودکفایی	الگوگیری از اسلام عامل ایستادگی در برابر تحریم
نهراسیدن از تحریم	هدف تحریم اعمال فشار عمومی	برخی نیروهای داخلی عامل تحریم
تحریم ابزار انزواسازی	تحریم نقض قوانین بین‌الملل	تلاش و کوشش عامل ایستادگی در برابر تحریم
هدف تحریم براندازی نظام	استقلال طلبی دلیل تحریم	تحریم ابزار انحراف اذهان عمومی
موافقت برخی دولت‌ها با تحریم	توانایی ایستادگی در برابر تحریم	هدف تحریم جلب رضایت داخلی خود دشمن
هدف تحریم تسلیم شدن نظام	بهانه حقوق بشری دلیل تحریم	حمایت مردم عامل ایستادگی در برابر تحریم
تحریم به عنوان فرصت	مخالفت کشورها با تحریم	نفی سلطه‌گری و سلطه‌پذیری دلیل تحریم
عدم اثربخشی تحریم	لزوم تدبیر برای خنثی سازی تحریم	هدف تحریم ایجاد نارضایتی عمومی
-	هدف تحریم ممانعت از پیشرفت	هدف تحریم ممانعت از الگو شدن نظام

جدول (۴): مفاهیم استخراج شده از فرامین حضرت امام خمینی (ره) در حوزه مقابله با تحریم‌های اقتصادی

عنوان کلید واژه‌ها	عنوان کلید واژه‌ها	عنوان کلید واژه‌ها
تحریم موجب خودکفایی	تحریم موجب خودشکوفایی	هدف تحریم اعمال فشار عمومی
تحریم به عنوان فرصت	عدم اثربخشی تحریم	تحریم ابزار انزواسازی
تحریم موجب ابتکار	ریشه‌کنی فقر و محرومیت یک هدف اقتصادی نظام	تحریم نقض حاکمیت
تحریم دارای آثار منفی	دشواری مسئولیت‌پذیری در شرایط تحریم	نهراسیدن از تحریم
هدف تحریم ناکارآمدی نظام	خودکفایی عامل ایستادگی در برابر تحریم	هدف تحریم ممانعت از الگو شدن نظام
-	-	هدف تحریم براندازی نظام

در مرحله گدگذاری محوری، با استفاده از تکنیک مقایسه پایدار، شرایط پیدایش ویژگی‌های مشترک مفاهیم که همان مقوله‌ها هستند، فراهم گردید (مهرابی و همکاران، ۱۳۹۰). در همین راستا، متون منتقل شده به سامانه از طریق روش‌های موجود در نرم‌افزار، در سامانه مربوط به گد پس از تعیین مفاهیم، گدگذاری شدند و مفاهیم کلی و انتزاعی (مقولات) حسب مورد، مشخص و سپس واژه‌های متناظر هر مفهوم کلی استخراج شد (جدول ۵). برای تحدید و تدقیق واژگان، از طریق ابزار پرسشنامه نیمه باز، این مقولات بر اساس ارتباط معنایی مرتب شدند و از ۱۵ خبره در دسترس در حوزه پژوهش خواسته شد واژگان را به نسبت قرابت و نزدیکی معنایی به موضوع، معین نمایند و اگر غیر از مقولات ذکر شده، واژه دیگری را مناسب‌تر می‌دانند، معرفی نمایند (تعیین مقولات).

جدول (۵): فراوانی و مقولات استخراج شده از بیانات و فرامین حضرت امام خمینی (ع)

تسلیم ناپذیری	۱۷
مقاوم‌سازی اقتصاد	۴
جهت‌گیری ضد سلطه	۶
تأمین کارآمدی اقتصادی	۱
ایستادگی و تاب‌آوری	۳
مقابله با پول‌شویی	۱
تبدیل تحریم به فرصت	۶
افزایش رضایت عمومی	۱
خودکنفانی اقتصادی راهبردی	۸
رصد مخاطرات اقتصادی	۳
رشد پویا و مستمر	۱
اقتدار آفرینی ملی	۷
الگوسازی جهانی	۲
اتحاد و همبستگی	۲
صبر و ایستادگی	۱۰
مسئولیت‌پذیری	۱
خودباوری	۳
نوآوری و ابتکار	۷
تدابیر اقتصادی	۲
جهاد اقتصادی	۱
محرومیت زدایی	۱
الگوگیری از اسلام	۲
استقلال اقتصادی	۲
دیپلماسی عمومی	۶
صیرت‌افزایی	۶
دیپلماسی اقتصادی	۲۱
واژگان	فراوانی

در مرحله گدگذاری انتخابی به منظور فرایند یکپارچه‌سازی و بهبود مقوله‌ها، گد‌های ایجاد شده در سامانه گد بر حسب هریک از مقولات و با استفاده از قابلیت‌های موجود در نرم‌افزار، مضمون‌سازی شدند و پس از تأیید مضامین به روش خبرگی در نهایت، جدول (۶) حاوی مضامین و مقولات بر اساس گفتمان امام (ع) برای مقابله با تحریم‌های اقتصادی ناشی از تحلیل محتوای کیفی به دست آمد.

جدول (۶): مضامین و مقوله‌های مرتبط با حوزه مقابله با تحریم‌های اقتصادی در فرمایشات

حضرت امام خمینی (ره)

مضامین	مقولات	نشانی
آرمان‌گرایی	الگو سازی جهانی	صحیفه امام/جلدهای: ۱۲، ۱۳
اسلام‌گرایی	الگو گیری از اسلام	صحیفه امام/جلد: ۱۳
ارزش‌مداری	تسلیم ناپذیری	صحیفه امام/جلدهای: ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۲۱
	خودباوری	صحیفه امام/جلدهای: ۱۱، ۱۳، ۱۷
	مسئولیت‌پذیری	صحیفه امام/جلد: ۲۱
	صبر و ایستادگی	صحیفه امام/جلدهای: ۱۱، ۱۳، ۱۷
سلطه ستیزی	جهت‌گیری ضد سلطه	صحیفه امام/جلدهای: ۵، ۱۱، ۱۲
پایداری و تاب‌آوری اقتصادی	ایستادگی و تاب‌آوری	صحیفه امام/جلدهای: ۱۲، ۱۳، ۱۴
خوداتکایی اقتصادی	خودکفایی اقتصادی راهبردی	صحیفه امام/جلدهای: ۲۱، ۱۶، ۱۴، ۱۲
	استقلال اقتصادی	صحیفه امام/جلد: ۱۱
رشد پویا و با ثبات	تأمین کارآمدی اقتصادی	صحیفه امام/جلد: ۲۱
	رشد پویا و مستمر	صحیفه امام/جلد: ۱۲
استحکام و مقاوم‌سازی اقتصاد	مقاوم‌سازی اقتصاد	صحیفه امام/جلدهای: ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۶
افزایش سطح آستانه تحمل جامعه	افزایش رضایت عمومی	صحیفه امام/جلد: ۱۷
	اتحاد و همبستگی	صحیفه امام/جلدهای: ۱۱، ۱۶
	بصیرت‌افزایی	صحیفه امام/جلد: ۱۱، ۱۲
کاهش آسیب‌پذیری اقتصادی	محرومیت‌زدایی	صحیفه امام/جلد: ۲۰
برون‌گرایی	دیپلماسی اقتصادی	صحیفه امام/جلدهای: ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۲۰
	دیپلماسی عمومی	صحیفه امام/جلدهای: ۱۱، ۱۲
ارتقاء رقابت‌پذیری اقتصادی	نوآوری و ابتکار	صحیفه امام/جلدهای: ۱۴، ۱۶، ۱۸، ۲۱
سلامت اقتصادی	مقابله با پول‌شویی	صحیفه امام/جلد: ۱۱
مواجهه هوشمندانه و مقتدرانه	جهاد اقتصادی	صحیفه امام/جلد: ۱۱
	تدابیر اقتصادی	صحیفه امام/جلد: ۱۱
	تبدیل تحریم به فرصت	صحیفه امام/جلدهای: ۱۱، ۱۴، ۱۶، ۱۷، ۲۱
	اقتدار آفرینی ملی	صحیفه امام/جلدهای: ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۸
	رصد مخاطرات اقتصادی	صحیفه امام/جلدهای: ۱۱، ۱۸، ۲۱

مقاله پژوهشی: تحلیل گفتمان اندیشه‌ها، آراء، نظرات و رهنمودهای حضرت امام خمینی (ره) در زمینه مقابله با ...

گزاره‌های صریح یا مفاهیم ضمنی مستخرج از تحلیل محتوای کیفی فرمایشات حضرت امام^(ره) نشان می‌دهد که مقولاتی چون تسلیم ناپذیری، صبر و ایستادگی، جهت‌گیری ضدسلطه، خودکفایی اقتصادی راهبردی، نوآوری و ابتکار، بصیرت افزایی، دیپلماسی اقتصادی، اقتدارآفرینی ملی، دیپلماسی عمومی و تبدیل تحریم به فرصت بیش از سایر مفاهیم در این گفتمان برجسته بوده‌اند.

تحلیل گفتمان مجموعه بیانات، تدابیر و فرامین امام^(ره)

با توجه به گذشت قریب چهار دهه از عمر با برکت انقلاب اسلامی در ایران و استقرار نظام اسلامی مبتنی بر تعالیم اساسی دین مبین اسلام و لزوم پیروی ساختارها، قوانین و تصمیم‌گیری‌ها در کشور با اقتضائات و جنبه‌های متغیر تحولات و روند پُرشتاب تغییرات در جهان، منطقه و کشور، ضروری است که تغییرات لازم بر اساس شاخص‌های متقن و قابل اتکا در نظر گرفته شود (گروه مطالعات امنیتی-راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی، ۱۳۸۸: ۷۰-۶۹) و بهترین معیار برای این وضعیت، فرمایشات و تدابیر حضرت امام^(ره) بوده که می‌تواند به عنوان چراغ راهی برای اداره و انجام امور کشور مورد استفاده قرار گیرد. بر همین اساس برای تحلیل گفتمان امام^(ره) در این پژوهش از نظریه گفتمانی، دو پژوهشگر به نام‌های «لاکلا و موفه»^۱ که این تحلیل را شناخت رابطه گزاره‌ها با یکدیگر و نگریستن به کل آن چیزی که نتیجه این روابط است، دانسته‌اند (آصف جوادی، ۱۳۹۰) استفاده شده است. از نظر آنان، برای تحلیل گفتمان باید یک متن اصلی [جامعه‌ای از داده‌ها] در نظر گرفت و سپس، دال و الگوول و دیگر عناصر گفتمانی نظیر مفصل‌بندی، حوزه گفتمانی، عناصر، لحظه‌ها، انسداد و توقف، ضدیت، ازجاشدگی و استیلا را کشف نمود. بر اساس روش «لاکلا و موفه»، برای تحلیل گفتمان بیانات و فرامین حضرت امام^(ره) ضروری است شرایط زمانی و زمینه‌های اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی بیانات و آثار موردنظر بررسی و ارتباطات فراکلامی در آنها کشف شود. به منظور تحقق این هدف، پژوهش حاضر با مطالعه اسناد، منابع کتابخانه‌ای و همچنین مصاحبه با خبرگان مرتبط با موضوع مورد مطالعه انجام پذیرفت.

الف) بررسی شرایط زمانی، زمینه‌ها و ارتباطات فراکلامی

با بررسی و مذاقه و مرور اخبار و مقالات علمی و اقتصادی منتشر شده در بین سال‌های ۱۳۵۷ تا ۱۳۶۸ و نیز مصاحبه‌های پژوهشگر با مدیران ارشد اقتصادی کشور می‌توان دریافت که از نظر زمانی، در این دوره پس از پیروزی انقلاب اسلامی، از یک طرف با ایجاد نظامی برخاسته از متن مردم با داشتن آرمان‌هایی اسلامی و انقلابی که در برگیرنده‌ی گفتمانی جدید مبتنی بر نفی پذیرش هر گونه سلطه‌پذیری و نیز اشاعه دین اسلام ناب محمدی (ص) است، مواجه هستیم و از سوی دیگر، وابستگی شدید اقتصادی به درآمدهای نفتی و واردات کالاهای مصرفی در مقابل ظرفیت پایین تولید داخلی که از رژیم پهلوی به نظام جمهوری اسلامی به ارث رسیده بود، را مشاهده می‌کنیم. وجود ناآرامی‌های قومی در مرزها و ناآرامی‌های سیاسی در داخل کشور و پایتخت از سوی عوامل داخلی ضدانقلاب و دشمنان بیرونی که مهار آنها طی سال‌های ۵۸ تا ۶۰ امنیت سیاسی-اقتصادی در کشور را تنزل داده بود، مشکلات فراوانی را خصوصاً از نظر اقتصادی پیش روی جمهوری اسلامی قرار داد. علاوه بر همه اینها، ناپایداری مرزهای غربی کشور و تجاوز ارتش بعث عراق به خاک میهن اسلامی ایران و بمباران تأسیسات زیربنایی و اقتصادی در اقصی نقاط کشور و همین‌طور تحریم‌های گسترده اقتصادی و تسلیحاتی، امنیت اقتصادی را در این دوره به شدت مخدوش و جذابیت سرمایه‌گذاری تولیدی در کشور را کاهش داده بود.

در چنین شرایطی حضرت امام خمینی^(ره) با شخصیت الهی و انقلابی خود، با تغییر فرهنگ؛ رفتارها، باورهای جامعه، رویه‌های علمی، اقتصادی و فرهنگی را در کشور متحول نمودند. در همین راستا و با توجه به جمیع شرایط یاد شده، حضرت امام^(ره) با تکیه بر آموزه‌های دینی و اسلامی و همچنین توانمندی‌ها و ظرفیت‌های بی‌ظنیری چون نیروی انسانی (مردم، بسیج، سپاه و ارتش)، نعمت‌های الهی سرزمینی و تأکید بر توانستن انجام امور با توکل به خداوند، موجبات صبر و ایستادگی مردم و مسئولین نظام جمهوری اسلامی ایران در برابر تحریم‌های ظالمانه‌ی دشمنان انقلاب و اسلام را فراهم ساخت.

(ب) تحلیل گفتمان حضرت امام خمینی (رحمت الله علیه)

نظر به اهمیت مبانی فکری و زیرساخت‌های حاکمیتی که توسط معمار کبیر انقلاب پایه ریزی شده است و پیشرفت عادلانه مورد نظر که هدفی جز توسعه و تحکیم همین مبانی فکری و زیرساخت‌های حاکمیتی ندارد، ضرورت دارد که نظرات و فرمایشات حضرت امام خمینی^(ع) دقیقاً مورد توجه و ملاک عمل قرار گیرد (گروه مطالعات امنیتی-راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی، ۱۳۸۸: ۶۹). همچنین با توجه به تأکید رهبر معظم انقلاب مبنی بر رجوع به منظومه فکری حضرت امام خمینی^(ع) برای حفظ انقلاب، بدون تردید در شرایط کنونی کشور رجوع به فرامین و فرمایشات ایشان درباره‌ی نحوه برخورد با فشارهای دشمنان، می‌تواند بسیار مفید واقع شود. برای همین منظور و استخراج نشانه‌های تشکیل دهنده حوزه‌ی تحلیل گفتمانی ایشان، به صورت نمونه به فرازهایی از بیانات بنیانگذار انقلاب اسلامی درباره مواجهه با تحریم‌ها و فشارهای دشمن به تفکیک هر یک از نشانه‌ها اشاره می‌شود.

دال مرکزی: در انجام تحلیل بیانات حضرت امام^(ع) و یافتن دال مرکزی این گفتمان که سایر نشانه‌های منظومه اندیشه‌ای ایشان را تحت الشعاع قرار می‌دهد به فرازهایی شاهد، اشاره می‌شود. «هرچه هم می‌خواهند آنها فشار بیاورند و نقشه بچینند برای اینکه محاصره اقتصادی بکنند. ما از محاصره اقتصادی باکی نداریم» (صحیفه امام، ج ۱۱: ۲۰۷). «...دولت ما کارهای خودش را و کارهای ایران را با شایستگی انجام می‌دهد و کارخانه‌ها را به راه می‌اندازد، و مسائلی که دارد و مشکلاتی که دارد یکی پس از دیگر حل می‌کند،...در عین حالی که همیشه در فشار بوده و همیشه در محاصره اقتصادی و در محاصره نظامی بوده» (صحیفه امام، ج ۱۷: ۳۱۱-۳۱۲). در این گفتمان، موضوع اعمال فشار دشمن از طریق تحریم‌ها مورد توجه قرار گرفته و در راستای مواجهه با آن بر «صبر و ایستادگی» به عنوان پدیده و دال مرکزی این سخنان برای مقابله با تحریم‌ها توجه شده است.

۱. «دال مرکزی» در منظومه گفتمانی، نشانه‌ای است که نیروی جاذبه آن، دیگر نشانه‌های داخل گفتمان را به خود جذب نموده و به آن‌ها معنا و هویت می‌بخشد.

عناصر! در این گفتمان، نشانه‌هایی چون «توجه به آرمان‌ها در شرایط تحریم»، «الگوگیری از اسلام در شرایط تحریم»، «رعایت ارزش‌ها در شرایط تحریم»، «روحیه سلطه‌ستیزی در شرایط تحریم»، «خوداتکایی اقتصادی در شرایط تحریم»، «رشد پویا و با ثبات در شرایط تحریم»، «سلامت اقتصادی در شرایط تحریم»، «افزایش سطح آستانه تحمل جامعه در برابر تحریم»، «پایداری و تاب‌آوری اقتصادی در برابر تحریم»، «برون‌گرایی در شرایط تحریم»، «کاهش آسیب‌پذیری اقتصادی در برابر تحریم»، «مواجهه هوشمندانه و مقتدرانه با تحریم»، «استحکام و مقاوم‌سازی اقتصاد در برابر تحریم» و «ارتقاء رقابت‌پذیری اقتصادی در شرایط تحریم» به عنوان دال‌های سرگردان و شناوری (عناصر) تلقی می‌شوند که در حوزه گفتمانی آ تاکنون معنا و هویت اصلی خود را نیافته‌اند و گفتمان‌های رقیب تلاش می‌کنند تا بر آنها تسلط یابند. برای نمونه در این فراز چنین آمده: «و ما در روابطمان با سایر کشورها همچنان که ظلم را نمی‌پذیریم به کسی هم ظلم نمی‌کنیم. و اگر کشوری با چنین سیاستی عمل کند و به هیچ یک از قدرت‌های استعماری وابسته نباشد و استقلال کامل خود را حفظ نماید قطعاً در دنیای امروز در محاصره اقتصادی و سیاسی قرار می‌گیرد.» (صحیفه امام، ج ۵: ۲۳۴) و نفی سلطه‌گری و سلطه‌پذیری یکی از دلایل اعمال تحریم‌ها بر شمرده می‌شود و در راستای مقابله با آن، بر داشتن جهت‌گیری ضدسلطه و عنصر «روحیه سلطه‌ستیزی در شرایط تحریم» تأکید شده است. همچنین در فرازی دیگر: «و همین تحریم اقتصادی برای شما یک تحفه آسمانی بود که فکرهای متفکران ما را به راه انداخت و بحمدالله رو به خودکفایی می‌روند.» (صحیفه امام، ج ۱۶: ۲۷۶)، از ضرورت تبدیل تحریم به فرصت سخن به میان آمده و این موضوع می‌تواند در راستای انجام عنصر «مواجهه هوشمندانه و مقتدرانه» برای مقابله با تحریم‌ها تلقی شود.

۱. عناصر؛ دال‌های سرگردان و شناوری هستند که در حوزه گفتمانی به سر می‌برند و هنوز معنا و هویت گفتمانی نیافته‌اند. از این‌رو، گفتمان‌های رقیب تلاش می‌کنند تا بر آنها تسلط یابند و هویت دلخواه خود را به آنها بدهند.
۲. محفظه‌ای از معانی امکانی و بالقوه‌ای که در بیرون از منظومه گفتمانی قرار دارد.

لحظه‌ها! در ادامه پیدایش عناصر گفتمانگی و بیرون آمدن آنها از حالت شناوری، عناصر «روحیه سلطه‌ستیزی در شرایط تحریم»، «خوداتکایی اقتصادی در شرایط تحریم» و «پایداری و تاب‌آوری اقتصادی در برابر تحریم» به عنوان لحظه‌های این گفتمان احصاء گردیدند. «... در اثر محاصره اقتصادی و جنگ تحمیلی، خود جوانان عزیز ما قطعات محل احتیاج را ساخته و با قیمت‌های ارزان‌تر عرضه کرده و رفع احتیاج نمودند و ثابت کردند که اگر بخواهیم می‌توانیم.» (صحیفه امام، ج ۲۱: ۴۱۷)، این فراز، تحریم را موجب خودکفایی دانسته که در راستای خشتی‌سازی آن می‌توان بر عنصر «خوداتکایی اقتصادی در شرایط تحریم» تأکید و توجه داشت. در بخشی دیگر چنین آمده: «اگر هم حصر اقتصادی بکند، ناجح نمی‌شود. خودش هم می‌داند. لکن از راه اساسی‌تر پیش آمده، و آن راه این است که ما را از باطن خودمان آسیب‌پذیر کند و ما را بگنجانند از باطن خودمان.» (صحیفه امام، ج ۱۲: ۹۳) که در اینجا علاوه بر اعلام عدم موفقیت تحریم‌های دشمن، به موضوع اعمال تحریم‌ها جهت براندازی نظام و عنصر «پایداری و تاب‌آوری اقتصادی در برابر تحریم» برای مقابله با آنها تأکید شده است.

ضدیت! از آنجا که موضوع ضدیت و خصومت به رابطه یک پدیده با پدیده‌های دیگر اشاره داشته و نقش تعیین‌کننده‌ای در هویت‌بخشی آن پدیده بازی می‌کند، در گفتمان حاضر «کاهش سطح آستانه تحمل جامعه توسط دشمن» به عنوان «ضدیت، خصومت و غیریت‌سازی» در ارتباط با غیر و رقیب خود یعنی «افزایش سطح آستانه تحمل جامعه در برابر تحریم» هویت پیدا می‌کند. همچنان که در فراز: «آمریکا هم، آن طور که من می‌فهمم، اصل صحبت مداخله نظامی که می‌کنند و مداخله اقتصادی و حصر اقتصادی، این را مقدمه دارد قرار می‌دهد که اذهان آنجا بروند و توطئه داخلی او مغفولاً عنه باشد» (صحیفه امام، ج ۱۲: ۶۴)، حکایت از ایجاد انحراف اذهان عمومی به واسطه اعمال تحریم دارد که به منظور مقابله با آن باید بر ایجاد بصیرت در راستای عنصر «افزایش سطح آستانه تحمل جامعه» همّت

۱. عناصری که از حوزه گفتمانگی بیرون آمده‌اند و از حالت شناوری رهایی یافته و در چارچوب یک گفتمان، پهلو گرفته‌اند.
۲. ضدیت، (خصومت و غیریت‌سازی)؛ «خصومت» به رابطه یک پدیده با پدیده‌های دیگر اشاره دارد و نقش تعیین‌کننده‌ای در هویت‌بخشی آن پدیده بازی می‌کند. اهمیت این مفهوم در آن است که هر چیزی در ارتباط با غیر و رقیب، هویت پیدا می‌کند چرا که پدیده‌ها هویت و ذات ثابتی ندارند.

گمارد و در همین گفتمان، ضدیت و خصومت آن با عنوان «کاهش سطح آستانه تحمل جامعه توسط دشمن» تجلی می‌یابد.

چالش: هر گفتمانی از جمله گفتمان حاضر به منظور تثبیت معانی خود در جامعه، با چالش‌هایی مواجه خواهد بود. چالش‌های مربوط به گفتمان مقابله با تحریم‌های اقتصادی می‌تواند موضوعاتی چون «عدم مسئولیت‌پذیری»، «تسلیم‌پذیری»، «عدم خودباوری» و «عدم قناعت» باشد که حضرت امام (ره) نیز به این چالش‌ها و آسیب‌ها اشاره فرموده‌اند. همان گونه که در زمینه «تسلیم‌پذیری» برخی افراد داخلی به عنوان آسیب یاد می‌کنند و می‌فرمایند: «بزرگداشت و راهپیمایی‌های روز پانزده خرداد فریادی کوبنده است از مستضعفان بر سر مستکبران و از متعهدان به مکتب مرفعی قرآن در مقابل تسلیم‌شدگان بی‌چون و چرا به مکاتب انحرافی یا التقاطی شرق و غرب که به‌طور خزنده در انحراف ملت مظلوم ما دست به قلم و زبان، در کوشش بی‌امان هستند.» (صحیفه امام، ج ۱۴: ۴۰۵).

ازجا شدگی: در این گفتمان، «ایجاد ناامیدی در جامعه توسط دشمن» و «بی‌اثر قلمداد نمودن ایستادگی در برابر تحریم‌ها» که ناشی از رشد خصومت، ضدیت و تکثر بوده‌اند و نمی‌توانند در نظم گفتمانی موجود، نمادپردازی شوند، به عنوان عناصر «ازجا شدگی» گفتمان حاضر، نمود می‌یابند. برای نمونه، در فرازی بر ایجاد ناامیدی در جامعه توسط دشمنان نظام تأکید شده و چنین آمده است: «این مردم احتیاج به امید دارند. دیگران دارند اینها را ناامید می‌کنند. دیگران می‌گویند که همه به هم ریختند اصلاً مملکتی نیست اینجا. مایی که باید همه کوشش کنیم به اینکه نخیر، نظامی هست اینجا و این نظامی است که بهتر از نظام‌های دیگری است.» (صحیفه امام، ج ۱۴: ۲۱).

گفتمان رقیب: هر گفتمانی به نوبه خود می‌تواند، رقیبی در عرصه گفتمانگی داشته باشد و گفتمان حاضر نیز که بر مقوله‌ی «نفی سلطه‌پذیری و سلطه‌گری» تأکید دارد، دارای گفتمان رقیبی تحت عنوان «سلطه‌پذیری» است که تلاش می‌کند خود را در عرصه گفتمان‌سازی، ترویج و تثبیت کند. در گفتمان حضرت امام (ره) نیز به موضوع گفتمان رقیب اشاره شده و چنین می‌فرمایند: «مگر اینکه دولتهایی باشند که با ما خلاف رفتار کرده باشند و بخواهند به

۱. ازجا شدگی؛ حوادثی که حاصل رشد خصومت، ضدیت و تکثر در جامعه‌اند و نمی‌توانند با نظم گفتمانی موجود، نمادپردازی شوند.

ما ظلم نکنند، تحمیل نکنند، سلطه‌جویی کنند بر ما. که ما با آنها مخالف هستیم و هرگز اجازه نخواهیم داد که آنها دخالتی در مملکت ما نکنند و آن سلطه‌جویی‌هایی که آن وقت می‌کردند، بکنند. و با آنها البته نمی‌توانیم روابط داشته باشیم.» (صحیفه امام، ج ۱۱: ۱۵۳).

استیلا! در راستای هژمونیک شدن گفتمان حضرت امام^(ره) برای مقابله با تحریم‌های اقتصادی علیه کشورمان و فائق آمدن آن بر گفتمان‌های رقیب و تثبیت معانی موردنظر در حوزه گفتمانگی، با توجه به تثبیت نسبی موضوع «صبر و ایستادگی» در برابر تحریم‌های ضالمانه دشمن به عنوان باور عمومی جامعه، از استیلای نسبتاً غالبی برخوردار شده است. در مجموع می‌توان خلاصه تحلیل گفتمان انجام شده برای بیانات و فرامین حضرت امام^(ره) در حوزه مقابله با تحریم‌های اقتصادی را در جدول (۷) مشاهده کرد.

جدول (۷): خلاصه تحلیل گفتمان امام خمینی^(ره) در حوزه مقابله با تحریم‌های اقتصادی

گفتمان امام خمینی ^(ره)	
دال مرکزی	صبر و ایستادگی
عناصر	توجه به آرمانها در شرایط تحریم، الگوگیری از اسلام در شرایط تحریم، رعایت ارزش‌ها در شرایط تحریم، روحیه سلطه‌ستیزی در شرایط تحریم، خوداتکایی اقتصادی در شرایط تحریم، رشد پویا و با ثبات در شرایط تحریم، سلامت اقتصادی در شرایط تحریم، افزایش سطح آستانه تحمل جامعه در برابر تحریم، پایداری و تاب‌آوری اقتصادی در برابر تحریم، برون‌گرایی در شرایط تحریم، کاهش آسیب‌پذیری اقتصادی در برابر تحریم، مواجهه هوشمندانه و مقتدرانه با تحریم، استحکام و مقاوم‌سازی اقتصاد در برابر تحریم، ارتقاء رقابت‌پذیری اقتصادی در شرایط تحریم
لحظه‌ها	روحیه سلطه‌ستیزی در شرایط تحریم، خوداتکایی اقتصادی در شرایط تحریم، پایداری و تاب‌آوری اقتصادی در برابر تحریم
ضدیت	کاهش سطح آستانه تحمل جامعه توسط دشمن
چالش	عدم مسئولیت‌پذیری، تسلیم‌پذیری، عدم خودباوری، عدم قناعت
ازجا شدگی	ایجاد ناامیدی در جامعه توسط دشمن و بی‌اثر قلمداد نمودن ایستادگی در برابر تحریم‌ها
گفتمان رقیب	سلطه‌پذیری
استیلا	نسبتاً غالب

۱. استیلا یا هژمونیک شدن یک گفتمان به معنای پیروزی آن در تثبیت معانی موردنظرش است.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

تعیین خط‌مشی‌ها و سیاست‌های کلان اقتصادی، برنامه‌ریزی و نظارت بر حسن اجرای آنها در راستای پیشرفت نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران ترسیم شده در چشم‌انداز بیست ساله نظام در سال ۱۴۰۴، تنها با رجوع به دکترین، اهداف و آرمان‌های واقعی نهفته در دین مبین اسلام و ارزش‌های والای انقلاب اسلامی که در تفکر و منظومه‌ی اندیشه‌ای ولایت به عنوان مفسر، تبیین‌گر و راهنمای حقیقی جامعه اسلامی جلوه‌گر و متبلور است، ممکن خواهد بود. ارزش‌های بی‌بدیلی که در اندیشه‌های حضرت امام خمینی^(ره) به صورت یک کل منسجم وجود دارد و در این پژوهش به بخشی از آن از طریق تبیین گفتمان ایشان در حوزه‌ی نحوه برخورد و مقابله با فشارهای ظالمانه‌ی اقتصادی دشمنان (تحریم‌ها) در سطح کلان به عنوان خطوط راهبردی و هادی برای کشورمان تأکید و اشاره شده است.

نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های این پژوهش از طریق تبیین گفتمان و انجام تحلیل‌های محتوای کمی و کیفی، مفاهیم و مقولات مستخرجه از فرمایشات و اندیشه‌های امام^(ره) نشان می‌دهد که عنصر محوری و اساسی در اندیشه‌ی ایشان پیرامون مقابله با تحریم‌های اقتصادی که در حوزه‌ی گفتمانگی و مقابله با نظام سلطه (گفتمان رقیب) در سطح جامعه به صورت قابل قبولی تبیین و جاری شده است، مبتنی بر «صبر و ایستادگی» در مقابل این پدیده‌ی ظالمانه می‌باشد لیکن مواردی چون؛ عدم مسئولیت‌پذیری، تسلیم‌پذیری، عدم خودباوری و عدم قناعت مردم می‌توانند به منزله‌ی آسیب‌ها و چالش‌های این عنصر اساسی تلقی شوند. از سویی دیگر، گرچه دشمن به دنبال ایجاد ناامیدی در جامعه و بی‌اثر قلمداد نمودن ایستادگی در برابر تحریم‌ها به عنوان ازجا شدگی گفتمان حاضر است تا سطح آستانه تحمل جامعه را در ضدیت با این گفتمان کاهش دهد اما می‌توان با بهره‌گیری و پافشاری بر روحیه سلطه‌ستیزی و خوداتکایی اقتصادی در شرایط تحریم و همچنین پایداری و تاب‌آوری اقتصادی به عنوان لحظه‌های این گفتمان، بر مشکلات و مسائل ناشی از وضع تحریم‌های دشمن فائق آمد.

- بر همین اساس و با عنایت به استخراج عناصر و ارکان حوزه‌ی اندیشه‌ای امام^(ره) برای مقابله با تحریم‌های اقتصادی، اقدامات زیر و اجرای آنها توسط تصمیم‌گیران و سیاست‌گذارانی که در این حوزه دارای مسئولیت هستند، پیشنهاد می‌شود:
- بهره‌گیری هرچه بیشتر تصمیم‌گیران حوزه‌ی خط‌مشی‌گذاری در سطح کلان اقتصادی برای مقابله با تحریم‌ها از گفتمان و منظومه‌ی فکری حضرت امام^(ره) در این زمینه؛
  - تأکید و بهره‌مندی از آرمان‌ها و ارزش‌های انقلابی و اسلامی در حوزه‌ی برنامه‌ریزی و تدابیر لازم متناسب با شرایط تحریم؛
  - تلاش مستمر و بی‌وقفه در عرصه اقتصاد به منظور ایجاد خوداتکایی اقتصادی در شرایط تحریم؛
  - اfnاع‌سازی و اعتمادسازی عمومی در جهت ارتقاء امیدآفرینی در جامعه برای شرایط تحریم؛
  - ایجاد محیط و فضای کسب و کار مناسب در جهت رشد پویا و باثبات اقتصادی در شرایط تحریم؛
  - توجه به استفاده از ظرفیت‌ها و توانمندی‌های موجود در عرصه بین‌المللی به منظور برون‌گرایی و جلوگیری از انزوای نظام در شرایط تحریم؛
  - اجتناب از اتخاذ هر گونه تصمیم‌گیری‌های منفعلانه در برابر تحریم‌های اعلامی و یا اعمالی توسط دشمنان و ضرورت برخورد و مواجهه هوشمندانه و مقتدرانه با آنها؛
  - استحکام و مقاوم‌سازی اقتصاد در جهت پایداری و تاب‌آوری و همچنین کاهش آسیب‌پذیری اقتصادی ناشی از عمال تحریم‌ها؛
  - اهمیت و تأکید بر ضرورت سلامت اقتصادی در جهت امکان ارتقاء رقابت‌پذیری اقتصادی در شرایط تحریم.

فهرست منابع و مآخذ

الف. منابع فارسی

- امام خمینی (ره)، سید روح الله (۱۳۹۲)، مجموعه آثار امام خمینی (سلام الله علیه)، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- آصف جوادی، محمد (۱۳۹۰)، روش تحلیل گفتمان، *دوماهنامه زمزم معارف*، سال هشتم.
- آذربایجانی، کریم؛ طیبی، سیدکمیل و صفا درگیری، حلیمه (۱۳۹۴)، اثر تحریم های اقتصادی ایالات متحده و اتحادیه اروپا بر تجارت دوجانبه ایران و شرکای عمده تجاری آن: کاربرد الگو جاذبه. *مجله تحقیقات اقتصادی*، سال پنجاهم.
- ارجمند، محمد (۱۳۸۹)، *بررسی تحریم اقتصادی آمریکا بر عملکرد اقتصادی-سیاسی ج.ا.ا.* تهران: انتشارات معاونت پژوهش دانشکده فارابی.
- اسدپور، مجتبی و رکرک، محسن (۱۳۹۱)، تعیین و اولویت بندی اثرات تحریم اقتصادی در صنایع کوچک و متوسط استان مرکزی با استفاده از روش AHP فازی. *همایش ملی آسیب ها و فرصت های تحریم اقتصادی*، دانشگاه آزاد اسلامی اراک.
- بهاروند، ناهید؛ فرزام؛ وحید و انصاری، مسلم (۱۳۹۶)، اثر شوک های درآمدی نفت و تحریم اقتصادی بر ادوار تجاری ایران با توجه به اقتصاد مقاومتی، *دومین کنفرانس سالانه اقتصاد، مدیریت و حسابداری*.
- خلیلی شورینی، سیاوش (۱۳۹۱)، *روش های پژوهش آمیخته (با تأکید بر بومی سازی)*، تهران: انتشارات یادواره کتاب.
- دانایی فرد، حسن و امامی، سیدمجتبی (۱۳۸۶)، *استراتژی های پژوهش کیفی: تأملی بر نظریه پردازی داده بنیاد، دوفصلنامه اندیشه مدیریت راهبردی*. سال اول.
- رهامی، محمد و مهدوی عادل، مهدی (۱۳۹۱)، اثر تحریم علیه ایران بر تأمین ماشین آلات و تجهیزات پروژه های عمرانی کشور، *همایش ملی آسیب ها و فرصت های تحریم اقتصادی*. دانشگاه آزاد اسلامی اراک.
- رهبر، فرهاد؛ دهقان، نبی اله؛ سیف، اله مراد؛ آل اسحاق، یحیی و فرج اله زاده، محمد (۱۳۹۶)، *الگوی پارادایمی مقابله با تحریم های اقتصادی علیه جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه مطالعات مدیریت راهبردی دفاع ملی*، سال اول.
- زمانی، سیدقاسم و مظاهری، جمشید (۱۳۹۰)، *تحریم های هوشمند شورای امنیت در پرتو قطعنامه ۱۹۲۹: حفظ یا تهدید صلح؟ مجله حقوقی بین المللی*، سال بیست و هشتم.
- سمعی اصفهانی، علیرضا و طهماسبی، علی (۱۳۹۱)، *تحریم اقتصادی و جهاد اقتصادی (واکنش سیاسی یا راهبرد ملی)*، *همایش ملی آسیب ها و فرصت های تحریم اقتصادی*. دانشگاه آزاد اسلامی

اراک.

- عزتی، مرتضی و سلمانی، یونس (۱۳۹۳)، بررسی آثار مستقیم و غیرمستقیم تحریم‌ها در رشد اقتصادی ایران با تأکید بر بخش خارجی اقتصاد. **فصلنامه آفاق امنیت**، سال هفتم.
- عزتی، مرتضی و سلمانی، یونس (۱۳۹۴)، برآورد اثر تحریم‌های اقتصادی بر رشد اقتصادی ایران. **فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج**، سال هجدهم.
- علوی، سیدیحیی و امیری، داریوش (۱۳۹۵)، نقش کنگره و وزارت خزانه‌داری آمریکا در اعمال تحریم‌های اقتصادی علیه جمهوری اسلامی ایران (۲۰۱۴-۲۰۱۲)، **فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی**، سال دهم.
- عیوضی، الهام (۱۳۹۱)، تحریم اقتصادی و ضرورت ایجاد شهر لجستیکی، **همایش ملی آسیب‌ها و فرصت‌های تحریم اقتصادی**، دانشگاه آزاد اسلامی اراک.
- فخاری، حسین؛ سلیمانی، داوود و دارایی، محمدرضا (۱۳۹۲)، بررسی اثرات تحریم‌های اقتصادی بر عملکرد شرکت‌های دانش بنیان کشور، **فصلنامه سیاست علم و فناوری**، سال پنجم.
- کازرونی، سیدعلیرضا؛ اصغرپور، حسین و خضری، اوین (۱۳۹۵)، بررسی اثر تحریم‌های اقتصادی بر ترکیب شرکای عمده تجاری ایرا طی دوره ۱۳۹۲، **فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی**، شماره ۷۹.
- گروه مطالعات امنیتی-راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی (۱۳۸۸)، **الگوی راهبردی پیشرفت اسلامی- ایرانی**، چاپ اول، تهران: انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی.
- گروه منابع و اقتصاد دفاع-دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی (۱۳۹۶)، **مجموعه سخنرانی‌های همایش‌های تخصصی اقتصاد دفاع**، تهران: دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی.
- معظمی، منصور و سرعتی آشتیانی، نرجس (۱۳۹۱)، راهبردهای مقابله با اثرات تحریم بر صنعت نفت ایران با تأکید بر توسعه همکاری‌های دانشگاه و صنعت، **فصلنامه نوآوری و ارزش آفرینی**، سال اول.
- مصطفوی، سیدمهدی؛ قائمی اصل، مهدی و حسینی ابراهیم آباد، سیدعلی (۱۳۹۳)، بررسی رابطه علیت تحریم‌های اقتصادی، متغیرهای کلان اقتصادی و آلاینده‌های زیست‌محیطی در ایران (کاربرد رهیافت علیت سیائو)، **فصلنامه اقتصاد مقداری (بررسی‌های اقتصادی سابق)**، سال یازدهم.
- مهربانی، امیرحمزه؛ خنیفر، حسین؛ امیری، علی نقی؛ زارعی متین، حسن و جندقی، غلامرضا (۱۳۹۰)، معرفی روش‌شناسی نظریه داده بنیاد برای تحقیقات اسلامی (ارائه یک نمونه). **فصلنامه مدیریت فرهنگ سازمانی**، سال نهم.
- نهادوندیان، محمد و لطفی، محمد (۱۳۹۲)، نظریه بازی‌ها و تحریم اقتصادی ایران (ارائه الگو مفهومی). **فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک**، سال یازدهم.

ب. منابع لاتین

- Allen, Susan H., and Lektzian, D.(2013),“Economic sanctions: A blunt instrument?”,*Journal of Peace Research*,Vol.50,Issue(1), pp.121-135.
- Farahani, Banafsheh M. and Shabani, Maryam(2013),“The Impact Of Sanctions On Iran’s Tourism”,*The Open Access Journal of Resistive Economics(OAJRE)/Economic,Sanctions/Vol.1,No.4,pp.44-5۴*, Published Online August 2013.
- Ingold, Emanuel,(2013), The Impact of Economic Sanctions on Respect for Human Rights after the End of the Cold War,*American Political Science Association Annual Meeting in Chicago*,August29-September 1,2013.
- Kahn,Robert(2017), Have Sanctions Become the Swiss Army Knife of U.S. Foreign Policy?,*Council on Foreign Relations*,24 July,Available at:<https://www.cfr.org>.
- Moret, Erica S.(2014), Humanitarian impacts of economic sanctions on Iran and Syria, *European Security*,Vol.24,Issue(1),pp.120-140, Available at: www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09662839.2014.893427
- Nephew,Richard M.(2016), **Assessing The Implementation Of The Iran Nuclear Deal**,Center on Global Energy Policy, COLUMBIA SIPA, July,Available at: <https://academiccommons.columbia.edu>

Archive of SID